

NR 2 1995

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö
Professor Erik Cinthio, Lund
Arkivarie Bengt Danielson, Lund, redaktör
Högskolelektor Gert Jeppsson, Lund
Docent Sten Skansjö, Lund
Landsarkivarie Anna Christina Ulfspärre, Lund

Innehåll

	Sid.
Torkel Eriksson: Erik Menveds kärnan	1
Sten Skansjö: Lindholmens borg – ett skånskt riksfäste i 1300-talets politiska spel	17

Erik Menveds Kärnan¹

Av Torkel Eriksson

S. Kyrkogatan 12, 252 23 Helsingborg

Med utgångspunkt i dendrokronologiska undersökningar kan byggandet av Kärnan i Helsingborg beräknas ha börjat år 1313. Tornet ingick i en dansk riksborg, och den regent som beslöt att det skulle byggas var Erik Menved (kung 1286-1319). Han fick dock inte se det färdigt, för när han dog i slutet av 1319 omfattade det endast fyra av sex våningar. Då stod byggandet stilla sedan ett år, men fortsättningen var förberedd. Byggandet och byggnadsuppehållet tecknas här mot historisk bakgrund.

Helsingborgs slott och dess kärntorn Kort presentation²

Helsingborgs slott var en viktig stödjepunkt för kungamakten i medeltidens Danmark. Det var länge en av de största och starkaste riksborgarna i landet, och med sitt läge vid Sundets smalaste del hade det stor politisk betydelse.

Slottet var högt beläget på den landborg där staden Helsingborg började växa fram under vikingatiden.³ Det var omgivet av en hög ringmur som byggdes under 1100-talet, och från samma tid var också en rundkyrka som var sammanbyggd med muren, och en rund kastal som stod nära den plats där Kärnan senare byggdes.⁴

I en riksborg var den kungliga bostaden en viktig del av anläggningen. Var den låg i Helsingborgs slott innan Kärnan byggdes är inte bekant, men det nya tornets huvuduppgift blev att innehålla en väl skyddad bostad för kungen och hans närmaste.

Denna funktion har samband med att Danmark ännu under 1300-talet var ett sk resekungadöme. Landet hade alltså ännu inte någon huvudstad, utan kungen och hans närmaste var ständigt på resande fot mellan kungsgårdar, riksborgar och kloster.⁵

Kärnan består egentligen av två torn, ett huvudtorn på kvadratisk plan och en femsidig

trappturell med spiraltrappa. Huvudtornet mäter utvändigt 15 meter och 15 centimeter (50 fot) i markplanet. Murarna gjordes oerhört tjocka, c:a 450 cm nertill och 380 cm upp till, vilket gör att avståndet mellan innerväggarna är mindre än sju meter i de nedersta våningarna.

Tornet orienterades så att det vänder huvudfasaden mot området strax väster Mariakyrkan. Denna ligger på stranden nedanför landborgen och började byggas några år tidigare än Kärnan. Kring kyrkan höll det vid samma tid på att växa upp ett nytt Helsingborg som snart avlöste staden på landborgen. Medan den äldre staden hade haft en övervägande agrar inriktning blev den nya en köpstad med fisk som främsta handelsvara (fig. 1).

När Kärnan stod färdig var den försedd med sex våningar över en hög källare. Som redan framgått byggdes våningarna dock inte i en följd, utan när man hade byggt den fjärde upphörde arbetena ett tag.

Varje våning omfattade dels ett kvadratisk rum i byggnadens mitt, dels ett varierande antal fönsternischer eller smårum som var utspärade i de tjocka murarna. Mittrummen var täckta med trätak, vars takbjälkar hade fällts in i murverket (fig. 2).

Den nedersta våningen var uppehållsrum

för vaktstyrkan, nästa våning var kök, och den tredje våningen innehöll den kungliga bostaden. Här var mittrummet högre än i de övriga våningarna, och i muren mot nordväst fanns en kammare med privet. Genom muren i sydväst ledde en tunnvalvd öppning till en balkong med utsikt mot Mariakyrkan och området kring den.

Nära kyrkan sköt en en brygga av trä ut i vattnet. Den utgjorde en förlängning av en väg som sökte sig fram genom Helsingborg i östvästlig riktning. På landborgen gick den söder om slottet och på stranden norr om Mariakyrkan. Där fungerade den också som torg.

Från balkongen kunde man också se ut över Sundet och över till Själland. På Sundet rådde en livlig trafik. En vanlig syn var Hansakoggar på väg till eller från Bergen. Ofta syntes också »omlandsfarare», fartyg från Nederländerna som seglade runt Skagen för att komma till Skåne marknaden i Skanör och Falsterbo. Sammantaget representerade de förbipasserande fartygen en strid ström av pengar, och tanken att börja kräva en avgift av dem för rätten att få passera måste ha legat nära.

För att återvända till Kärnan var den försedd med en kraftig skyddsmur, kallad mantelmur. Den var byggd på kvadratisk plan endast fyra meter från tornet (fig. 3). I sydväst hade muren ett eget trapptorn på utsidan. När man skulle in i Kärnan måste man först ta sig upp i det, och sedan ledde en vindbrygga över till huvudtornet.

Av skyddsmuren och dess trapptorn återstår nu endast grundmurarna. Innanför muren finns en brunn, vilket betyder att de som uppehöll sig i Kärnan aldrig behövde lida brist på vatten.

En kort tid efter det att byggnadsarbetena hade återupptagits och Kärnan hade fått två nya våningar och förmodligen försetts med en krans av tinnar företogs en genomgripande

ombyggnad av tornets övre del. Mittrummet i den tredje och fjärde resp. den femte och sjätte våningen slogs nu samman till höga salar och täcktes med spetsbågiga valv som ersatte de tidigare trätaken. Samtidigt inreddes ett kapell i den tredje våningens sydöstra mur och en kammare i muren mot sydväst (fig. 4).

Ombyggnaden reducerade Kärnans betydelse som bostadstorn och gjorde byggnaden mera lämpad för stora sammankomster – läs politiska möten – än för inkvartering av kungen och hans följe. Tillkomsten av nya kungliga borgar i Skåne – främst Falsterbohus, Lindholmen och Malmö – orsakade emellertid att Helsingborgs slott snart miste mycket av sin tidigare betydelse.

1653 beslöt Fredrik III att det skulle placeras fyra kraftiga kanoner på Kärnans takterrass, en i varje väderstreck. Sedan ombyggnaden vilade takterrassen på den översta våningens valv, och det var inte avsett att bära tunga kanoner. Det ersattes därför med ett tunnvalv, vilket gjorde Kärnan lägre än förut. Samtidigt försvann givetvis tinnarna.

Efter 1658 och Skånes övergång till Sverige dröjde det inte länge förrän Kärnan börade förfalla. Snart var byggnaden en ruin, men en restaurering 1893–94 räddade den undan förstörelse och gav den dess nuvarande utseende.⁶

Tidigare dateringar

Innan den dendrokronologiska dateringsmetoden hade etablerats i Skåne rädde stor osäkerhet om Kärnans ålder. Det finns ingen skriftlig källa som ger upplysningar om när tornet byggdes, utan den enda källan till kunskap om det är byggnaden själv. Om man bortser från träbjälkarna är det emellertid inte mycket i den som säger något om dess ålder. Murarna är släta och odekorerade, vilket gör det mycket svårt att datera byggnaden med stilhistorisk metod. Därtill kommer att mur-

Fig. 1. Framställning av Helsingborgs stad och Helsingborgs slott från omkr. 1585, ingående som kopparstick i Bd IV av Georg Brauns Civitates orbis terrarum, Köln 1588. När bilden utfördes hade staden flyttat ner på stranden, och kvar på landborgen låg endast Helsingborgs slott. Bilden är felaktig i många avseenden men ger en god uppfattning om hur Kärnan dominerade anblicken av slottet. Hundra år senare återstod bara Kärnan.

Fig. 2. Takbjälkar i Kärnans nedersta våning. Bjälkarna är infällda i muren och vilar på ett ramstykke av trä.

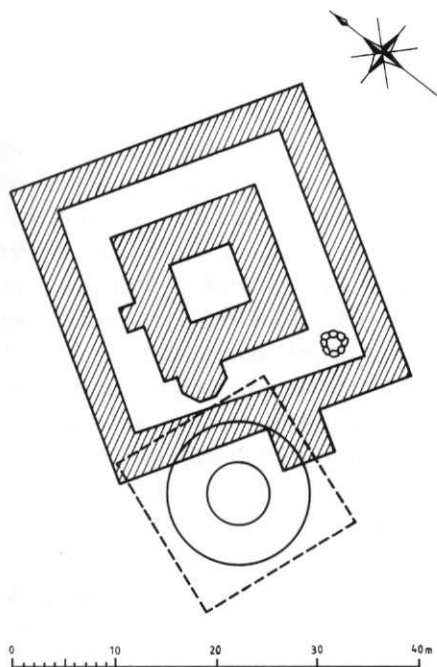

Fig. 3. Plan av Kärnan och dess skyddsmur. I det södra hörnet innanför skyddsmuren finns en brunn. Cirkelarna markerar det äldre rundtornet. Den streckade linjen utanför dem anger en sekundär förstärkning (se sid. 11). Ritning av Ulla Benander.

öppningarna är omväxlande rundbågiga (romanska) och spetsbågiga (gotiska).

1934 hävdade Torsten Mårtensson, dåvarande chef för Helsingborgs museum, att Kärnan skulle ha byggts av unionskungen Erik av Pommern (1396–1439) som ett led i dennes Öresundspolitik och i anslutning till hans införande av Öresundstullen omkr. år 1429. Den åsikten framförde han i en avhandling med titeln *Helsingborgs slott under medeltiden*.⁷

Mårtensson byggde sin datering på arkeologiska undersökningar i en del av området kring Kärnan, grundliga byggnadsarkeologiska studier och en märklig formulering i ett protokoll som skrevs på Helsingborgs slott den 19 december 1427.⁸

Något bevis för sin åsikt kunde Mårtensson inte anföra, men argumenteringen är skickligt genomförd och väl underbyggd. Med några få undantag blev dateringen därför allmänt accepterad. Till och med en så källkritisk forskare som Ingvar Andersson förde den vidare: »Dateringen bygger på antaganden men har allmän historisk rimlighet och kan naturligt inplaceras i Eriks Öresundspolitik.»⁹

Andra forskare har emellertid pläderat för en tidigare datering av Kärnan. En vanlig uppfattning har varit att tornet byggdes av Valdemar Atterdag strax efter det att denne år 1360 hade återerövrat Skåne från den norsk-svenske kungen Magnus Eriksson. Ännu längre gick Rikard Holmberg i avhandlingen *Den skånska Öresundskustens medeltid*. Utgående från historiska överväganden och ett mynt från Erik Menveds tid som Mårtensson hade påträffat i fyllningen över den tredje våningens valv menade han att tornet skulle ha börjat byggas redan på 1280-talet och stått färdigt senast år 1313.¹⁰

Holmberg var den förste som insåg att en dendrokronologisk datering av bjälkarna i Kärnan skulle kunna ge värdefulla upplys-

ningar om byggnadens ålder. Det var också han som tog initiativet till en första undersökning av det slaget. Den gjordes 1976 av Thomas Bartholin, men när Holmberg lade fram sin avhandling hade undersökningen ännu inte givit något resultat. Det berodde främst på att arbetet med den dendrokronologiska grundkurvan för skånsk ek då ännu låg i sin linda. Först 1981 kunde bjälkarna ges en preliminär datering, och tio år senare kunde dateringen preciseras. Då hade metoden förfintats och bjälkarna undersökts vid två ytterligare tillfällen.

Bjälkarna berättar

När Kärnans källare hade nått sin förutbestämda höjd täcktes den med kraftiga takbjälkar av ek. Dessa placerades i fyrkantiga bomhål i muren, under vilka s.k. remstycken av trä hade fällts in. Ovanpå bjälkarna lades den första våningens golv, varför takbjälkarna också blev golvbjälkar. Efterhand som bygandet fortskred täcktes sedan tornets övriga våningar på samma sätt, dock med den skillnaden att antalet bjälkar ökade med en i de närmast följande våningarna och att varje nytt bjälklag monterades i rät vinkel i förhållande till det föregående (fig. 5).

Som framgått försvann bjälklagen i Kärnans översta våningar när dessa byggdes om. Det är därför bara i taket över källaren och i taken över de två nedersta våningarna som bjälkarna finns kvar.

Med början i källaren omfattar de tre bjälklagen sju resp. åtta och nio bjälkar. Alla bjälkarna är dock inte ursprungliga; tre bjälkar i taket över källaren och en bjälke i taket över den andra våningen har bytts ut.

Det finns inget som tyder på att de ursprungliga bjälkarna skulle ha suttit i någon annan byggnad innan de sattes på plats i Kärnan. De är säkert tillverkade för att sitta där de nu sitter, och därför är de tillförlitliga källor till kunskapen om byggnadens ålder.

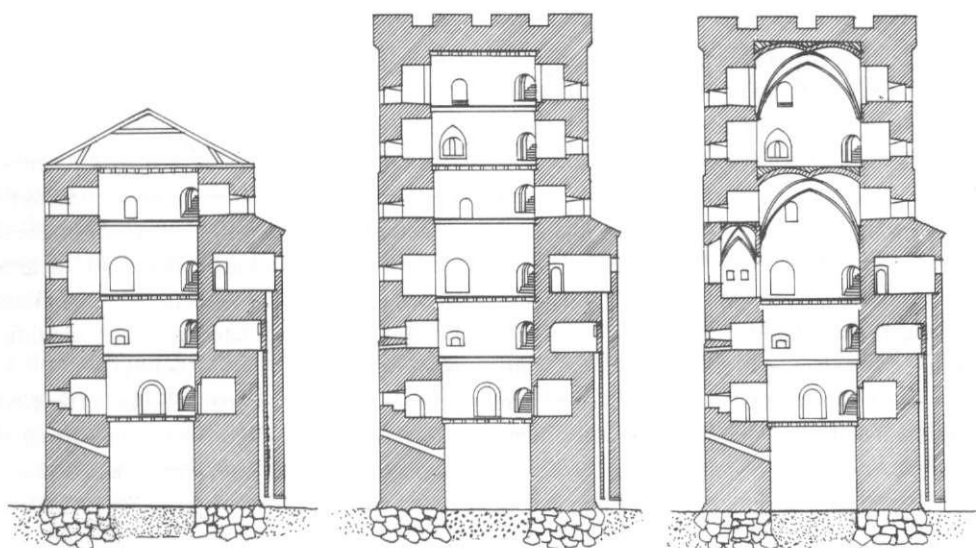

Fig. 4. Rekonstruerade höjdsektioner av Kärnan, visande tornet efter det första byggnadsskedet resp. efter fullbordandet och förändringen av de översta våningarna. Det ofullbordade tornet var antagligen försett med en provisorisk taktäckning. Murkrönet på det färdiga tornet är fritt rekonstruerat. Ritningar av Annika Cronsioe efter anvisn. av förf.

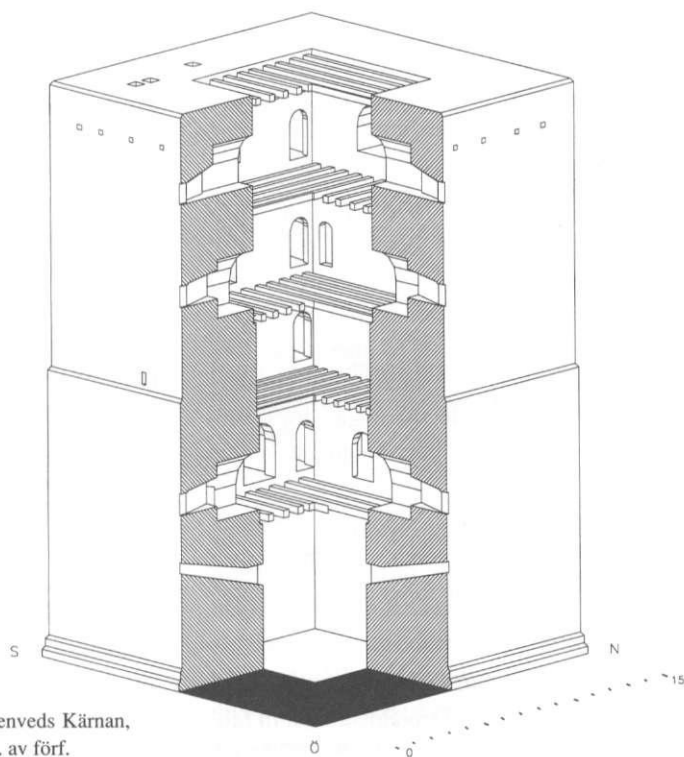

Fig. 5. Rekonstruktion av Erik Menveds Kärnan, ritad av Lars Blasberg efter anvisn. av förf.

Bjälkarna är mellan sex och sju meter långa och har en tjocklek på elva eller tolv tum (ca 28 resp 30,5 cm) i kvadrat. När de träd som de är tillverkade av hade fällts bilades stockarna till fyrkantsform, vilket i flera fall gjordes på ett sådant sätt att trädstammen utnyttjades maximalt. Därvid blev bjälkens diagonal på många ställen densamma som trädstammens diameter. Där det är fallet kan de yngsta och yttersta årsringarna – den s.k. splinten – ha bevarats längs bjälkarnas kanter, och om dessutom barken eller spår av den har bevarats kan en dendrokronologisk datering göras årsexakt.

Träden fälldes under vinterhalvåret när saven var nere i rotsystemet. Förmodligen fälldes de redan på hösten strax innan bygandet för året avstannade. Under medeltiden byggde man nämligen inte under vintern,¹¹ och innan kylan började var det viktigt att byggnaden hade täckts och helst försetts med tak. På en sådan byggnad som Kärnan var det alltså nödvändigt att lägga ett bjälklag över den del av tornet som hade byggts under året. På bjälklaget kunde man sedan bygga ett provisoriskt yttertak.

Den dendrokronologiska undersökning av bjälkarna som gjordes 1976 följdes av ytterligare undersökningar 1985–86 och 1991. Samtliga undersökningar gjordes av Thomas Bartholin, den första som nämnts på initiativ av Holmberg, de följande på uppdrag av förf. till denna artikel. Som brukligt är vid dendrokronologiska undersökningar togs proverna med ett ihåligt borrh diagonalt genom bjälkarna.

Här skall inte i detalj redogöras för resultatet av undersökningarna. Det har gjorts förut,¹² utan vad som följer är en sammanfattning:

Det visade sig att antalet årsringar i bjälkarna är ganska varierande. Den äldsta ek som fälldes för Kärnans skull hade vuxit i 112 år och

den yngsta endast 30 år. Bjälkarnas tjocklek var dock ändå i stort sett densamma.

I taket över den andra våningen (köksvåningen) har sex bjälkar både splint och bark. De kunde därför ges en årsexakt datering. Fällningstiden för träden kunde fastställas till vinterhalvåret 1316–17, vilket kan tolkas så att de antagligen fälldes hösten 1316. Att även träden till de bjälkar i denna våning som inte kunde ges en exakt datering fälldes samtidigt finns det ingen anledning betvivla.

I taket över den första våningen (borgstugan) har sju bjälkar splint och sex av dem bark eller synliga spår därav. Även i denna våning kunde alltså sex bjälkar ges en årsexakt datering. Här visade fällningstiden sig vara vinterhalvåret 1315–16.¹³ I enlighet med ovanstående kan man alltså räkna med att träden till detta bjälklag fälldes hösten 1315, med andra ord ett år tidigare än träden till den andra våningens takbjälkar.

I taket över källaren är det endast fyra av de ursprungliga bjälkarna som har bevarats. Ingen av dem har dock vare sig bark eller splint. Den äldsta har 99 årsringar, men det träd som bjälken tillverkats av var äldre. Den yttersta bevarade årsringen är från 1295.

I två andra bjälkar i taket över källaren är den yttersta bevarade årsringen från 1274, och i den återstående originalbjälken är den från 1283. Till samtliga bjälkar i detta tak bör man lägga ett okänt antal år för den obefintliga splinten, men med absolut visshet kan man säga att de träd som bjälkarna tillverkades av inte fälldes före 1295.

Det faktum att träden till bjälkarna i taket över den andra våningen fälldes ett år senare än träden till bjälkarna i taket över den första våningen vittnar om att fällningen skedde efterhand som tornet sköt i höjden.

Virket var alltså färskt när bjälkarna sattes på plats. Detta strider egentligen mot god sed bland timmermän, men hade man valt att låta

timmerstockarna torka några år innan man omvandlade dem till bjälkar är det föga sannolikt att den dendrokronologiska undersökningen hade givit en så enhetlig bild av fällningstiden som nu är fallet. Och när allt kommer omkring, vad hade egentligen en medeltida byggmästare att sätta emot när en kung av Guds nåde ville att ett nytt torn skulle byggas, och det säkert snabbt?

Skillnaden i fällningstid tyder på att det tog högst en byggsäsong att uppföra murarna kring Kärnans andra våning. Eftersom murarna krävde massor av arbete och mängder av byggnadsmaterial – huvudsakligen tegel – kan man räkna med att hela säsongen gick åt.

Detta gör det möjligt att på ett ungefär räkna ut när Kärnan började byggas. Till att börja med kan man nämligen förmoda att det tog lika lång tid att bygga murarna kring den första våningen. I så fall bör bjälkarna i taket över källaren – den första våningens golvbjälkar – ha satts på plats hösten 1314. Som framgått kunde tyvärr ingen av de bjälkarna ges en exakt datering, men det finns ingenting i det dendrokronologiska resultatet som motsäger det gjorda antagandet. Tvärtom stöds det av den bjälke i källartaket som har en yttersta årsring från 1295. Statistiskt kan nämligen det träd som den tillverkats av beräknas ha fällts c:a 20 år senare, alltså 1315 ± 5.

Om man alltså räknar med att det nedersta bjälklaget sattes på plats hösten 1314 är nästa fråga hur lång tid det kan ha tagit att bygga Kärnan upp till den nivån?

Försöker man räkna ut det bör man observera att källaren är nästan lika hög som den första och andra våningen tillsammans. Det är därför rimligt att räkna med att byggnadstiden för källaren omfattade två byggsäsonger, räknat från vår till höst. Om det antagandet är riktigt påbörjades Kärnan våren 1313.

Innan byggandet kunde börja var det dock en hel del annat som måste ske. Det gamla

tornet skulle rivas, det nya projekteras, byggandet och tegeltillverkningen organiseras och grunden grävas. Man bör därför räkna med att beslutet om det stora byggnadsföretaget togs året innan byggandet kom igång.

Det tycks alltså ha varit 1312 som Erik Menved beslöt att Kärnan skulle byggas. I det följande kommer det att visas att den nya dateringen faller naturligt »på plats» när den relateras till vad vi vet om Erik Menved och den politiska situationen i Danmark vid denna tid. Innan så sker skall det emellertid visas att den tillämpade »nedräkningen» med ett år per våning stöds av ett ovanligt fenomen högre upp i byggnaden, nämligen ett antal gåtfulla bomhål i murarna kring den nuvarande tredje våningen.

Som nämnts består den nuvarande tredje våningen egentligen av två, den ursprungliga tredje och fjärde våningen. Mellan dem fanns ett nu försvunnet bjälklag av samma slag som i våningarna inunder. Var bjälkarna gick in i murverket kan ännu ses på väggarna i nordväst och sydost. Räknar man även här med att byggtiden var en säsong per våning bör alltså träden till bjälkarna över mittrummet i den ursprungliga tredje våningen ha fällts hösten 1317.

På motsvarande sätt kan man räkna med att träden till takbjälkarna över den ursprungliga fjärde våningens mittrum fälldes hösten 1318. Bomhålen till dem är ännu bevarade i murarna ovanför det valv som slogs när det hade bestämts att mittrummen i den tredje och fjärde våningen skulle förenas och täckas med ett valv (fig. 6).¹⁴ Ursprungligen var bjälkarna givetvis avsedda att också fungera som golvbjälkar i den femte våningen, men valvet blev så högt att de inte heller kunde fylla den funktionen. I stället lades golvet i den våning som nu blev den fjärde på en fyllning av träkol och grus över valvet.¹⁵

Fig. 6. Utrymmet över den tredje våningens valv, norra hörnet. Till höger ses tre bomhål efter takbjälkarna över den ursprungliga fjärde våningen. Valvet gjorde bjälkarna överflödiga som takbjälkar, och valvets höjd gjorde att de inte heller kunde användas som golvbjälkar. Även bomhålen i de övriga hörnen är bevarade. Foto: Torsten Mårtensson, 1932.

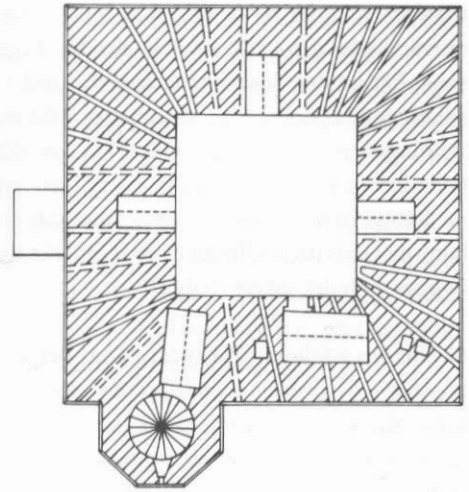

Fig. 8. Plan av Kärnan på tjugo meters höjd, visande hur de stora bomhålen går igenom eller har gått igenom hela murverket (streckade bomhål är delvis igenfyllda). Ritning av Mårtensson, 1934.

En meter under nivån för dessa invändiga bomhål kan man på Kärnans fasader se en krans fyrkantiga hål som är nästan lika stora som hålen för takbjälkarna.¹⁶ Deras antal är trettio, och de sitter tjugo meter över marken. Genom sin storlek skiljer de sig från de betydligt mindre hål som fasaderna är översålade med och som är märken efter de medeltida byggnadsställningarna (fig. 7).

Till skillnad från såväl hålen efter byggnadsställningarna som hålen för takbjälkarna är de trettio bomhålen inte bara en eller annan decimeter djupa utan sträcker eller har sträckt sig genom hela murverket (fig. 8). Vad är då det för hål?

Det har förmodats att hålen varit avsedda för bjälkar som burit upp ett utskjutande skytteloft av trä. Sådana skytteloft – s.k. hours –

Fig. 7. Parti av Kärnans nordöstra fasad. Bilden visar åtta av de trettio bomhål som sitter på tjugo meters höjd. Hålen är betydligt större än hålen efter byggnadsställningarna och alltså avsedda för bjälkar av en kraftigare dimension. Inifrån ses två av hålen nederst på fig. 6. Foto: Helsingborgs museum, 1991.

var vanliga i medeltidens borgarkitektur,¹⁸ men de förutsatte att man kunde komma ut på dem inifrån. I Kärnan finns det emellertid inte någon muröppning på denna höjd och har heller aldrig funnits. Hålen måste alltså ha haft en annan funktion.

Ett märkligt förhållande är att det bara är sex av hålen som går vinkelrätt genom muren. De övriga riktar sig snett mot byggnadens mitt, vilket gör att de tillsammans med de »rätvinkliga» hålen nästan ter sig som radier i en cirkel.

Sådana högt sittande hål brukade man under medeltiden spara ut i en mur när det stod klart att byggnadsföretaget – vanligtvis ett tornbygge – måste avbrytas.¹⁸ Då togs byggnadsställningarna ner och när man sedan skulle fortsätta kunde man inifrån skjuta bjälkar genom hålen så att det bildades en krans av utskjutande bjälkändar på byggnadens utsida. På kransen lades plank, och från det underlaget kunde man resa nya byggnadsställningar.

De trettio genomgående bomhålen visar alltså att byggandet av Kärnan avbröts någon gång under 1318. Frågar man vad som kan tänkas ha orsakat avbrottet behöver man inte leta länge efter svaret. I början av oktober 1318 tvingades nämligen den då hårt skuldsatte Eik Menved att panta bort Helsingborgs slott och alla kungliga skatteintäkter i Skåne (med undantag för inkomsterna av myntningen i Lund och Skanör) till en av sina huvudkreditorer, riksmarsken Ludvig Albertsen Eberstein.¹⁹

Detta måste ha varit orsaken till att byggandet av Kärnan nu gick i stå. Ludvig Albertsen hade givetvis ingen anledning att själv finansiera en fortsättning, för slottet skulle ju återgå till kronan. Men tydligen beslöts det att den fjärde våningen skulle byggas färdig innan byggnadsställningarna togs ner och att muren dessförinnan skulle förses med genomgående »fortsättningshål» ungefär en meter under takbjälklaget. Hålen åstadkoms genom att man under byggandet

gång placerade bräder i fyrkant så att de bildade långsmala liggande lådor ovanpå muren. Kring och på lådorna fortsatte man sedan att mura tills man hade nått höjden för takbjälklaget. Hålen blev alltså brädfodrade, och när byggandet kom igång igen var det lätt att sticka bjälkar genom dem.

Det kan ha funnits ett ytterligare skäl att ta ner byggnadsställningarna hösten 1318. Då tycks nämligen Helsingborgs slott ha utsatts för beläring av en fientlig styrka som bestod av svenskar, tyskar och danskar. Beläringen var en följd av den välkända händelse i svensk historia som brukar kallas »Nyköpings gästabud». Den ägde rum i november 1317, de tillfångatagna hertigarna Erik och Valdemar dog i början av 1318, och snart var kung Birger och hans närmaste på flykt undan en hertigtrogen upprorshär under ledning av Mats Kettilmundson.²⁰ Efter att ett tag ha vistats på Gotland tog den svenske kungen sin tillflykt till Danmark. Det gjorde han för att han var nära släkt med Erik Menved (se nedan) och för att denne hade visat sig vara en pålitlig och stark bundsförvant.

När kung Birger hade lämnat Sverige angrep de svenska upprorsmännen följaktligen Danmark. Som vanligt blev det Skåne som fick sitta emellan. Förföljarkåren förstärktes snart med tyska legotropper som avlönades av Erik Menveds danska huvudmotståndare under denna tid. Den ene var hans bror Christoffer, hertig av Syddanmark och Samsö, och den andre ärkebiskopen Esger Juul (ärkebiskop 1310–1325). Därmed fick angreppskriget också karaktär av inbördeskrig, och till angriparna anslöt sig nu även en del av den inhemska befolkningen.

En kunglig här tog nu upp kampen mot angriparna och upprorsmännen. Slaget utkämpades vid Mjölkalånga väster om Finjasjön och vanns av angriparna och deras danska bundsförvanter.

Vad angriparna och upprorsmännen sedan företog sig finns det tyvärr endast knapphändiga upplysningar om. I Erikskrönikan berättas att de nu belägrade Helsingborgs slott och brandskattade Lund, Skanör och Malmö.²¹ Om den förstnämnda uppgiften är riktig är det givet att slottets försvarare måste ha varit medvetna om att Kärnan inte skulle kunna försvaras så länge tornet var omgivet av byggnadsställningar nerifrån marken.

Enligt Erikskrönikan påbörjades härjningen av Skåne den 29 september (S:t Mikael) 1318. Danska annaler förlägger emellertid krigståget till slutet av oktober samma år.²² Vare därmed hur som helst, om Helsingborgs slott nu belägrades skedde det vid ungefär samma tid som det förpantades till Ludvig Albertsen. Om byggnadsställningarna kring Kärnan inte var nertagna innan belägringen började blev de det säkerligen då, och möjligen kom försvararna på idén att använda de brädfodrade bomhålen till att redan nu sticka bjälkar genom dem och att bygga ett provisoriskt skytteloft på de utskjutande bjälkändarna.

När bomhålen kan tänkas ha blivit använda så som de var avsedda att användas och bygandet av Kärnan alltså kan tänkas ha fortsatt och fullbordats skall inte diskuteras här, ej heller när de fyra översta våningarna kan tänkas ha blivit ombyggda sedan tornet hade nått sin fulla höjd. Så mycket bör dock sägas som att Erik Menved dog i november 1319, att Ludvig Albertsen behöll panten till sin död 1328 och att den därefter löstes in av hertig Johan III av Holstein. För 6.000 kölnska mark förpantade denne sedan Helsingborgs slott till den holsteinske riddaren Eggert Brockdorff. Denne var huvudpersonen i den blodiga utslagning av Skåne som slutade med upproret 1332 och hänvändelsen till den norsk-svenske kungen Magnus Eriksson att bli regent även i Skåne. För en lössumma av 34.000

mark, kölnsk vikt, övertog denne nu herraväldet över Skåne med Lister och Blekinge samt »låset» för detta politiskt och ekonomiskt så betydelsefulla område, Helsingborgs slott.

Det dröjde dock innan hertig Johan fick sina pengar. Tills full betalning hade erlagts skulle Helsingborgs slott vara delat i två lika delar, en svensk och en holsteinsk.²³

Ensam härskare på slottet blev Magnus Eriksson först i slutet av 1343. Men då övertog han det inte bara som pant utan som egen dom. Den 18 november det året sålde nämligen Valdemar IV (den blivande Valdemar Atterdag) Skåne med Helsingborgs slott till den svenske kungen, och i samband därmed erhöill hertig Johan vad denne var skyldig honom.²⁴

Erik Menved och Helsingborgs slott²⁵

Redan som minderårig tronföljare fick Erik Menved ett nära förhållande till Helsingborgs slott. Där vistades han ofta under åren närmast efter 1286. På hösten det året mördades hans fader Erik Klipping av en grupp sammansvurna i Finderup Lade i Jylland, och under de närmast följande åren traktade de sammansvurna också efter Erik Menveds liv.

1286 var Erik Menved endast tolv år, varför regeringsmakten togs om hand av en förmyndarregering under ledning av hans mor, änkedrottning Agnes av Brandenburg, och hans farbror, hertig Valdemar av Slesvig.

Jul- och nyårshelgen 1287–88 tillbringade Erik Menved och förmyndarregeringen på Helsingborgs slott. Juldagen 1287 kröntes den unge kungen i Lunds domkyrka, och den 2 januari 1288 undertecknade han i Helsingborg två diplom till staden Lübeck, varav det ena var en tacksägelse för att staden inte hade tagit de stormän under sitt beskydd som hade dömts till landsförvisning för delaktighet i mordet på Erik Klipping.²⁶ Det fanns det andra som gjorde, främst kung Erik av Norge,

och med stöd av denne riktade de fredlösa naturlrika angrepp mot Danmark.

1288 trolovades Erik Menved i Helsingborg med Ingeborg Magnusdotter, dotter till Magnus Ladulås och således syster till kung Birger Magnusson och dennes bröder, hertigarna Erik och Valdemar. Det var en politisk förbindelse avsedd att stärka kungamakten i de båda länderna, och några år senare trolovades Birger Magnusson med en syster till Erik Menved, prinsessan Märta eller Merete.

1293 gifte änkedrottning Agnes om sig med hertig Gerhard II av Holstein. Bröllopet ägde rum på Helsingborgs slott, givetvis i närvaro av Erik Menved, och tre år senare stod där också hans eget bröllop med prinsessan Ingeborg. Som vanligt under medeltiden följdes brölloppen av tornäspel på borggården.

Även i fortsättningen vistades Erik Menved ofta på Helsingborgs slott.²⁷ Av de diplom som han utfärdade i Helsingborg och som har bevarats är två särskilt intressanta i detta sammanhang. De utfärdades den 26 september 1316 och gav invånarna i de holländska städerna Zutphen och Harderwijk rätt att ha vars en handelstomt (fit) på stranden i Skanör. Till skillnad från äldre helsingborgsdiplom, som endast är undertecknade *datum Helsingburgh* (givet i Helsingborg), undertecknades diplomerna från 1316 *datum in castro nostro Helsingburgh* (givet i vårt slott Helsingborg).²⁸ Denna formulering eller varianter av den skulle senare bli vanlig, men i det bevarade urkundsmaterialet kan den inte påvisas före 1316. Det innebär att man tidigare inte gjorde någon åtskillnad mellan slottet och staden. Den nya formuleringen skilde dem emellertid åt, och det är förmodligen ingen tillfällighet att de äldsta kända beläggen för den är från den tid då slottet höll på att få ett nytt huvudtorn. Det måste ha varit med stolthet som Erik Menved såg detta växa upp, och även om taket

inte var lagt över kungsvåningen när han utfärdade de två breven var Kärnan nu på god väg att bli en av rikets största och starkaste borgar.

Vad kan då ha orsakat beslutet att Kärnan skulle byggas? Det fanns ju redan ett högt torn i Helsingborgs slott, ett rundtorn från 1100-talet. Med en diameter på femton meter och en murtjocklek på fyra meter var det nästan lika kraftigt dimensionerat som Kärnan skulle komma att bli, och om man som brukligt räknar med att tornet var ungefär dubbelt så högt som det var brett var det endast några meter lägre än Kärnan (nuvarande höjd 34,5 meter).²⁹ Det var byggt i sandsten, men strax innan det revs hade det av någon anledning förstärkts med tegel på ett sådant sätt att grundplanen blev kvadratisk.³⁰

Beslutet att Kärnan skulle byggas inkluderade alltså ett beslut att rundtornet skulle rivas. Varför då det? Hade det skadats, eller varför måste det annars rivas?

Söker man svaret på den frågan måste man hålla i minnet att rundtornet inte var ett bostadstorn utan främst ett vaktorn för spejare som skulle hålla uppsikt över Öresund. Vid behov kunde man givetvis söka skydd i det, men i fredstid måste kungen ha bost i någon annan byggnad när han vistades på Helsingborgs slott. Troligen var det en helt annan typ av byggnad, nämligen en låg och långsträckt byggnad i högst två våningar.

I fråga om funktion kan det romanska rundtornet alltså inte ha varit Kärnans föregångare, men det låg i vägen för det nya tornet. När det beslöts att den kungliga bostaden i fortsättningen skulle vara inrymd i en nyuppförd tornborg i ringmursborgens mitt måste det gamla tornet alltså rivas. Och dess funktion av vaktorn kunde Kärnan givetvis överta.

En medeltida borg – i synnerhet en tornborg – var emellertid inte bara en fortifikatorisk byggnad. Den var också en maktsymbol, ekonomiskt, socialt och politiskt.

1312–13 hade Erik Menved starka skäl att demonstrera sin makt. Fram till dess hade det mesta gått honom väl i händer, men nu började motgångarna. Sedan 1300-talets början hade han med stor framgång gått i valdemarernas fotspår och återupprättat det danska Östersjöväldet. 1304 hade kung Albrekt av Tyskland tillerkänt honom samma överhöghet över den tyska Östersjökusten som Valdemar Sejr hade haft, 1307 hade Lübeck ställt sig under hans beskydd och 1311–1312 hade han besegrat två av sina huvudmotståndare i kustområdet öster om Elbe, hansastäderna Wismar och Rostock. Så sent som i januari 1313 betvingade han också Greifswald, men senare samma år led han ett förkrossande nederlag mot Stralsund. Det blev början till slutet på hans Östersjövælde, och 1316 gled detta honom definitivt ur händerna.

Ett led i kraftmätningen mellan Erik Menved och de östtyska Hansastäderna blev vedergällningsaktioner av de senare. De rikades företrädesvis mot det danska rikets kommersiella hjärtpunkt, Skånemarknaden i Skanör och Falsterbo. I början av 1312 skedde blodiga sammanstötningar i Falsterbo mellan danskar och köpmän från Rostock och Stralsund, och några månader senare ställde de båda städerna sig i spetsen för en hanseatisk krigsflotta som seglade in i Öresund. Där angrep och brände den Skanör, Dragör och Helsingör. Om den också angrep Helsingborg framgår inte av det bevarade källmaterialet, men även om den inte gjorde det låg ett anfall i vart fall hotande nära.

En annan motgång för Erik Menved vid denna tid utgjorde äktenskapet i Oslo mellan den svenske hertig Erik och den norska prinsessan Ingeborg Håkonsdotter. Hon var den enda

arvingen till kung Håkon Håkonsson och således tronföljare. Äktenskapet ingicks i september 1312, och vid samma tillfälle ingick Eriks broder hertig Valdemar äktenskap med Ingeborgs namne och kusin, Ingeborg Eriksdotter.

Det berömda dubbelbröllopet hade föregåtts av fem års krig. De utkämpades huvudsakligen på svensk mark mellan å ena sidan Erik Menved och Birger Magnusson, å andra sidan de svenska hertigarna, den danske hertig Christoffer och Håkon Håkonsson.

Krigen handlade i stor utsträckning om herraväldet över Halland och om vem som genom att ingå äktenskap med Ingeborg Håkonsdotter skulle bli kung över Norge. 1302 hade hertig Erik trolovats med den då blott ettåriga prinsessan, men vid det berömda fredsmöte mellan de stridande parterna som ägde rum i Helsingborg år 1310 lyckades Erik Menved genomdriva att hertig Erik avstod från sina anspråk på den norska kronan och i stället trolovades med den mecklenburgska hertigdottern Sofia av Werle, som var systerdotter till den danske kungen. Ingeborg Håkonsdotter hade då redan trolovats med en son till Birger Magnusson, junker Magnus.

Så långt föreföll Norgefrågan att gå Erik Menved väl i händer. Samtidigt som han lyckades få hertig Erik att avstå från Norge såg det ut som om han via kung Birger själv skulle kunna få inflytande i detta land.

1312 gick emellertid allt detta om intet genom dubbelbröllopet i Oslo. För Erik Menved var äktenskapet mellan hertig Erik och prinsessan Ingeborg ett allvarligt politiskt nederlag. Samtidigt var sveket mot Sofia av Werle en förolämpning. För att komma överens om hur den skulle vedergällas träffades Erik Menved och hertig Erik i Helsingborg i slutet av 1312. Det beslöts nu att en skiljedomstol skulle tillsättas och att ett nytt möte skulle äga rum i Helsingborg nästa år. Dagen fastställdes senare till den 19 juni 1313. Vid

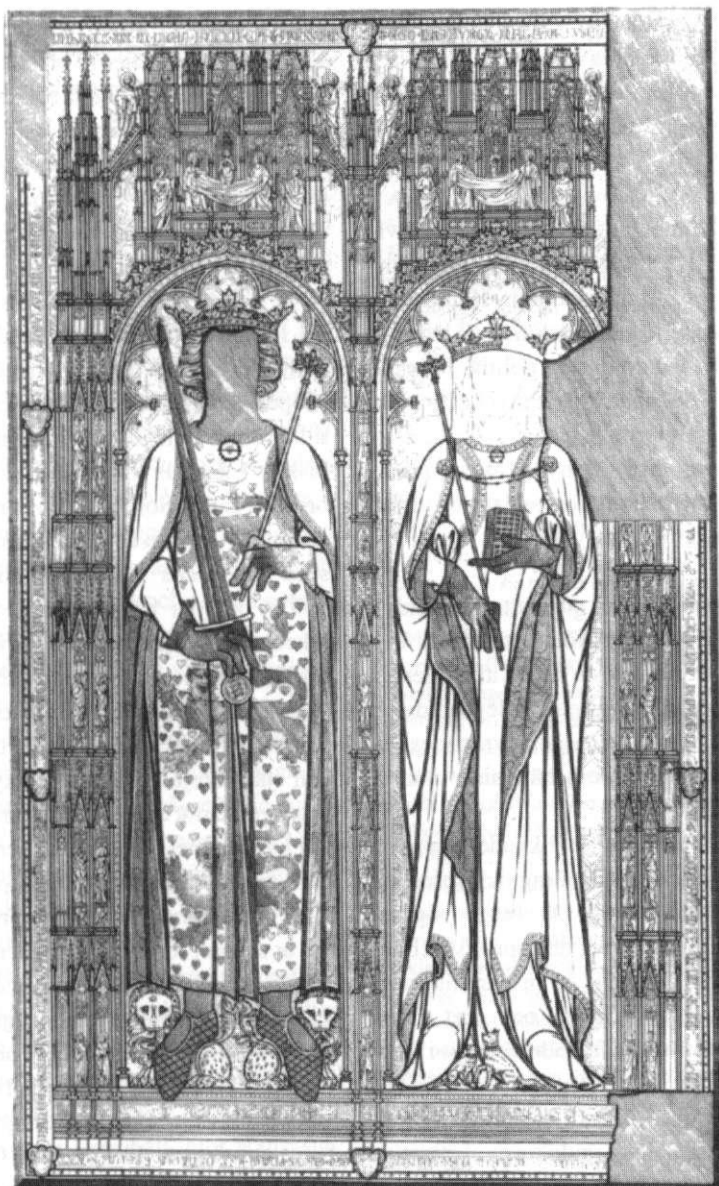

Fig. 9. Gravhäll över Erik Menveds och drottning Ingeborgs gravar med idealiserade framställningar av de döda. Båda dog 1319 och begravdes i klosterkyrkan S:t Bendt i Ringsted. Där begravdes också den svenske kungen Birger Magnusson († 1321), bror till Ingeborg. Teckning från 1800-talets mitt. Nationalmuseet, Köpenhamn.

den förhandling som då ägde rum bestämdes att hertig Erik dels skulle betala ett stort skadestånd till Erik Menved, dels skulle göra gällande att ett äktenskap mellan honom och

Sofia av Werle hade varit i strid med den kanoniska rätten på grund av att de var släkt.

Någon väpnad konflikt mellan Erik Menved och hertig Erik var det inte längre tal om

vid denna tid. Förhandlingarna i Helsingborg fördes i en hövisk anda och med fortsatt fred mellan de nordiska länderna för ögonen. De ägde givetvis rum på slottet, men var där är inte bekant.

En ytterligare motgång för Erik Menved vid tiden 1312–1313 var att hans egen befolkning nu började resa sig mot honom. Hans maktposition vilade i stor utsträckning på legosoldater, och det var en dyrbar politik. Krigen i Östersjöområdet hade kostat mycket pengar, och detsamma gjorde krigen i Sverige. Där till kommer att Erik Menved var en praktälskande furste och att han undan för undan stärkte sin maktposition genom att bygga nya borgar.³¹

En följd av detta blev att skatterna ständigt höjdes. 1312 kom den första revolten. Understödd av stormän reste sig nu allmogen på Själland. Upproret slogs ned av legosoldater, och till straff och varnagel avrättades ett stort antal bönder genom hängning utanför Köpenhamn.

Följande år utbröt ett liknade uppror i Jylland. Det började i Kolding och spred sig sedan till Nordjylland. Dit begav sig nu kungen för att själv slå ner de upproriska, bönder såväl som stormän. Även där följde en massavrättning av bönder, och året därpå dömdes de stormän som hade deltagit i upproret till döden eller landsförvisning. Till ytterligare straff infördes i denna del av landet en ny skatt, kallad »guldkorn».

I redogörelsen för upproret i Jylland nämner en av huvudkällorna till kunskapen om dessa händelser, den yngre själländska krönikan, att Erik nu också lät bygga nya borgar och förstärka de redan befintliga.³² Tyvärr sägs det inte vilka borgar det var fråga om eller var i Danmark de låg, men eftersom upplysningen ingår i redogörelsen för upproren i Jylland låg de förmodligen i den delen av landet.

Det är inte bekant om också befolkningen

i Skåne reste sig mot Erik Menved vid denna tid. Givet är emellertid att även invånarna i denna del av hans rike drabbades av de ständiga skattehöjningarna och de ofta återkommande ledungsuppbåd som blev en följd av de många krigen.³³ Även om det inte blev något uppror i Skåne var risken för ett sådant stor.

En följd av upproren i Jylland blev att förhållandet mellan Erik Menved och ärkebiskopen Esger Juul församrades. Esger Juul tillhörde en jylländsk stormannasläkt och var biskop i Aarhus innan han 1310 blev ärkebiskop i Lund. Som biskop i Aarhus hade han stått på Erik Menveds sida i dennes beryktade strid med Jens Grand (ärkebiskop 1289–1302), och när påven utnämnde honom till ärkebiskop skedde det med förhoppningen att förhållandet mellan *regnum* och *sacerdotium* i Danmark nu skulle bli bättre. Esger Juul hade emellertid inte väl tillträtt befattningen förrän han själv började kämpa för kyrkans rättigheter gentemot den världsliga makten. Redan vid kyrkomötet i Vienne hösten 1311 anklagade han kungen för övergrepp mot kyrkan. Konflikten förvärrades av upproret i Jylland två år senare, för Erik Menved misstänkte att Esger Juul stod i maskopi med upprorsmakarna. En uppgörelse om det ägde rum i april 1314, varvid ärkebiskopen ålades att betala dryga böter. Nu blev det öppen fiendskap, och 1317 bannlyste Esger Juul kungen. Det gjorde han med risk att liksom Jens Grand tas till fånga och hamna i »statsfängelset» Søborg, och därför valde han att utfärda bannlysningen från ärkebiskopsborgen Hammershus på Bornholm. Där satt han tills vidare säker, och där avvaktade han det rätta tillfället att angripa kungen (se ovan, sid. 9–10).

Sammanfattning

Byggandet av Kärnan har alltså inget samband med Öresundstullens införande på 1420-talet.

Den regent som låg bakom byggstarten var inte Erik av Pommern utan Erik Menved, och byggandet tycks ha börjat år 1313.

Frågar man sig vad Erik Menved kan ha haft för skäl att besluta att Kärnan skulle byggas finns det många svar. Huvudskälet var givetvis att skapa en bättre och säkrare bostad åt sig själv och sina närmaste. Jämfört med många andra nordiska medeltidsborgar var Helsingborgs slott ganska ålderdomligt när det 1310 och 1312–13 blev en huvudscen i nordisk politik. Särskilt ålderdomlig var nog den kungliga bostaden, som antagligen var inrymd i en låg byggnad från borgens äldsta tid. Var den det, var den svår att försvara, i synnerhet om den var byggd av trä. Inget kunde därför vara mera angeläget än att kungen nu fick en modern och säker bostad i en byggnad av sten.

Den nya bostaden hade blivit både bekvämare och rymligare och dessutom mera lämpad för politiska möten och representation om den hade inrymts i en tvåvåningslänga av ungefär samma slag som de något äldre kungliga palatsen i Nyborg, Bergen och Vadstena.³⁴ En tornborg var emellertid lättare att försvara, särskilt om den som Kärnan försågs med en skyddsmur på nära håll.

En annan fördel med tornborgsalternativet var att en sådan byggnad blev mera synlig. Och att bygga högt var ett sätt att visa sin makt.

Maktsymboler var onekligen vad Erik Menved behövde 1312–1313. Som sådan riktade Kärnan sig åt flera håll, mot Hansastäderna öster om Elbe, mot hertig Christoffer, mot ärkebiskopen, mot upproriska stormän och mot den övriga befolkningen.

Redan när Kärnan hade nått en höjd på omkr. tio meter kunde man se den skjuta upp över ringmuren kring Helsingborg slott. Snart dominerade den anblicken av detta, särskilt från Sundet. Men sedan dröjde det inte länge förrän byggnadsarbetena avstannade. När de

kom igång igen kan man tills vidare bara gissa sig till, för några träbjälkar som kunde ha gett upplysningar om det har tyvärr inte bevarats.

Noter

- ¹ Artikeln är en sammanfattning och vidareutveckling av två tidigare artiklar i ämnet (not 12 och 25).
- ² För en utförligare beskrivning hänvisas till Helsingborgs historia, Bd I, II och VI: 2, 1925–85.
- ³ Wihlborg, Anders, *Helsingborg* (Medeltidsstaden 32), 1981, och *Medeltidsstaden Helsingborg och dess förhistoria*, 1984.
- ⁴ La Cour, Vilhelm, *Danske Borganlæg til midten af det trettende århundrede*, I–2, 1972, främst del I, s. 28–31, 109–111 och 256–258, samt Olsen, Rikke A., *Borge i Danmark*, 1988, s. 37, 50 f., 63, 70 och 109 f.
- ⁵ Riis, Th., *Det middelalderlige danske rejsekedøme indtil 1332*, i *Middelalder. Metode og Medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen*, Kh 1981, s. 115–136.
- ⁶ Eriksson, T., *En ruin försvinner. Kärnan i Helsingborg 1880–1894*, Helsingborg 1994.
- ⁷ Avhandlingen ingår i oförändrat skick i *Helsingborgs historia*, Bd. II: 2 (1934).
- ⁸ Formuleringen *in turri rotunda, qui est specialis camera regis* (i det runda tornet, som är kungens särskilda bostad). Mårtensson, sid. 27 f. och 138–142, tolkade felaktigt detta som syftande på ett annat torn än Kärnan och som ett belägg för att Kärnan då ännu inte var byggd.
- ⁹ *Skånes historia. Senmedeltiden*, 1974, s. 312.
- ¹⁰ 1977, s. 121–131.
- ¹¹ Ännu under 1800-talet var byggandet i de nordiska länderna begränsat till tiden mellan vår och höst.
- ¹² Eriksson, T., Bartholin, Th., *Takbjälkar och golvbjälklag. Dendrokronologisk datering av Kärnan, En bog om borge. Festskrift til Hans Stiesdal (Hikuin 19)*, 1992.
- ¹³ Den sjunde bjälkens yttersta bevarade årsring är från 1310, och den åttonde bjälken kunde inte alls dateras.
- ¹⁴ Nämligen murarna i sydväst och nordost.
- ¹⁵ Mårtensson, a.a. (se not 7), s. 94.
- ¹⁶ Hålen mäter ca 17 x 20 cm. För en utförligare beskrivning av dem, se Mårtensson, s. 89–92.
- ¹⁷ Mesqui, Jean, *Chateaux et enceintes de la France médiévale*, 2, Paris 1993, s. 326–28.
- ¹⁸ Den här framlagda tolkningen av hålen är identisk med Mårtenssons (se not 16), men dateringen och förklaringen är en annan.
- ¹⁹ Se art. Eberstein i *Dansk biografisk leksikon* o. där anförd litt. Enligt Hvitfeldt var den nu försvunna överlåtelseurkunden daterad den 4 oktober 1318. Se *Dipl. dan.* 2: 8, nr. 52.
- ²⁰ J. Rosén, *Striden mellan Birger Magnusson och hans bröder. Studier i nordisk politisk historia 1302–1319*, Lund 1939.

- ²¹ *Erikskrönikan*, redigerad och kommenterad av Sven Bertil Jansson 1986, s. 173 f.
- ²² Belägringen måste ha ägt rum före den 11 november 1318, då fred slöts i Roskilde. Se Rosén, s. 319.
- ²³ Helsingborgs historia, II: 1, (Bååth), 1933, s. 346–49.
- ²⁴ *op. cit.*, s. 350 f.
- ²⁵ Kapitlet är en sammanfattning av förf:s artikel »Cast-rum nostrum Helsingburgh» – Erik Menved und Schloss Helsingborg, i *Castella Maris Baltici*, I, 1993, s. 79–87.
- ²⁶ Dipl. Dan. 2: 3, nr 276.
- ²⁷ Det framgår av talrika diplom som utfärdades där. Se Riis, s. 125, o. Holmberg, s. 129 ff.
- ²⁸ Diplomen gav köpmän från städerna Zutphen och Harderwijk i Holland rätt att bedriva handel i Skanör. (Dipl. Dan. 2: 7, nr 390–91).
- ²⁹ Kärnans ursprungliga höjd går inte att fastställa, men det är sannolikt att tornet var ungefär en meter lägre än i dag. Se Eriksson 1994 (not 6), s. 77.
- ³⁰ Mårtensson, s. 19–26.
- ³¹ Jaubert, Anne N., The Royal Castles during the Reign of Erik Menved (1286–1319), i *Journal of Danish Archaeology*, 7, 1988, p. 216–24.
- ³² *Danmarks middelalderlige annaler*, utg. E. Kroman, 1980, s. 117. Se även *Sjællandske Krønike*, översatt o. kommenterad av Rikke A. Olsen, 1981, sid. 20 f.
- ³³ Andersson (not 9), s. 114 f.
- ³⁴ För en utmärkt sammanfattning av kunskaperna om denna byggnadskategori i högmedeltidens Danmark, se Jaubert, Anne N., Princes' Residences in Denmark – from ca. 1000 to ca. 1350, i *Castella Maris Baltici*, I, 1993, s. 89–100.

Lindholmens borg – ett skånskt riksfäste i 1300-talets politiska spel

Av Sten Skansjö

Historiska institutionen, Box 2074, 220 02 Lund

För 600 år sedan, 1395, ägde det s.k. Lindholmsmötet rum. Det var ett internationellt politiskt toppmöte, vars resultat blev en viktig förutsättning för den nordiska trestatsunion som fullbordades 1397 och som gått till historien som Kalmarunionen. Denna artikel, ursprungligen ett föredrag vid De skånska landskapens arkeologiska och historiska förenings årsmöte 1995, vill erinra om det sedermera glömda danska riksfäste, Lindholmens borg, som under 1300-talet flera gånger stod i den nordeuropeiska politikens brännpunkt.

Anläggandet av borgen och dess inrikes- och utrikespolitiska bakgrund

I det sydvästska skånska backlandskapet finns det många miljöer av stort natur- och kulturintresse. Men som historiker tvekar jag inte: den märkligaste är platsen för Lindholmens borglämningar vid Börringesjöns västra strand med dess egenartade, suggestiva kombination av enslig naturskönhet och förstklassiga historiska minnen. Så här skrev fornforskaren N. G. Bruzelius 1864 när han förmedlade sin tids syn på fenomenet Lindholmen:

Rundtomkring i buskaget slår näktergalen sina driller, i träden på kullen häcka småfoglar, och vågornas squalpning mot stranden vaggar vandraren in i drömmar om hänsvunna tider, då vindbryggan fälldes och Nordens herrskarinna vid jagthornets klang med falk på armen och omgifven af ståtliga riddare i de vidsträckta bokskogarne njöt av jagtens fröjder. Nu är allt öde och tyst på kullen, och mången resande far stället förbi, utan att ens ana, att en gång nordlandens mäktiga herrskarinna, den stolta och kloka Margareta, i höga salar der tillbragt många dagar. En kraftig påminnelse om all jordisk herrlighets försvinnande.

Om man bortser från stil och uttryckssätt, som är så typiska för det senare 1800-talets efterklangsromantik, och från den synnerligen positiva bild av drottning Margareta som är så typisk för skandinavismen under just den här tiden, förmedlar Bruzelius en närmast tidlös upplevelse av stämningen på denna till synes glömda plats, som faktiskt en gång stod i den nordeuropeiska storpolitikens centrum och under två sekler fungerade som ett kungligt maktfäste, en riksborg, och som ett centrum i en omfattande länsförvaltning (en »länsstyrelse» med en modernare term). Tiden jag syftar på är 1300- och 1400-tal, där speciellt 1300-talet är av intresse. Jag håller mig till det århundradet här och kommer inledningsvis att behandla följande frågor: när anlades Lindholmens borg och varför anlades den just här? För att bättre belysa sammanhangen får jag ge en kort skildring av det danska rikspolitiska spelet i början av 1300-talet [(något som nog är mer eller mindre totalt okänt för de flesta skåningar, som sannolikt fått veta mer om Håtunaleken och Nyköpings gästbud i det dåtida Sverige än om vad som hände samtidigt här i det dåvarande Östdanmark)].

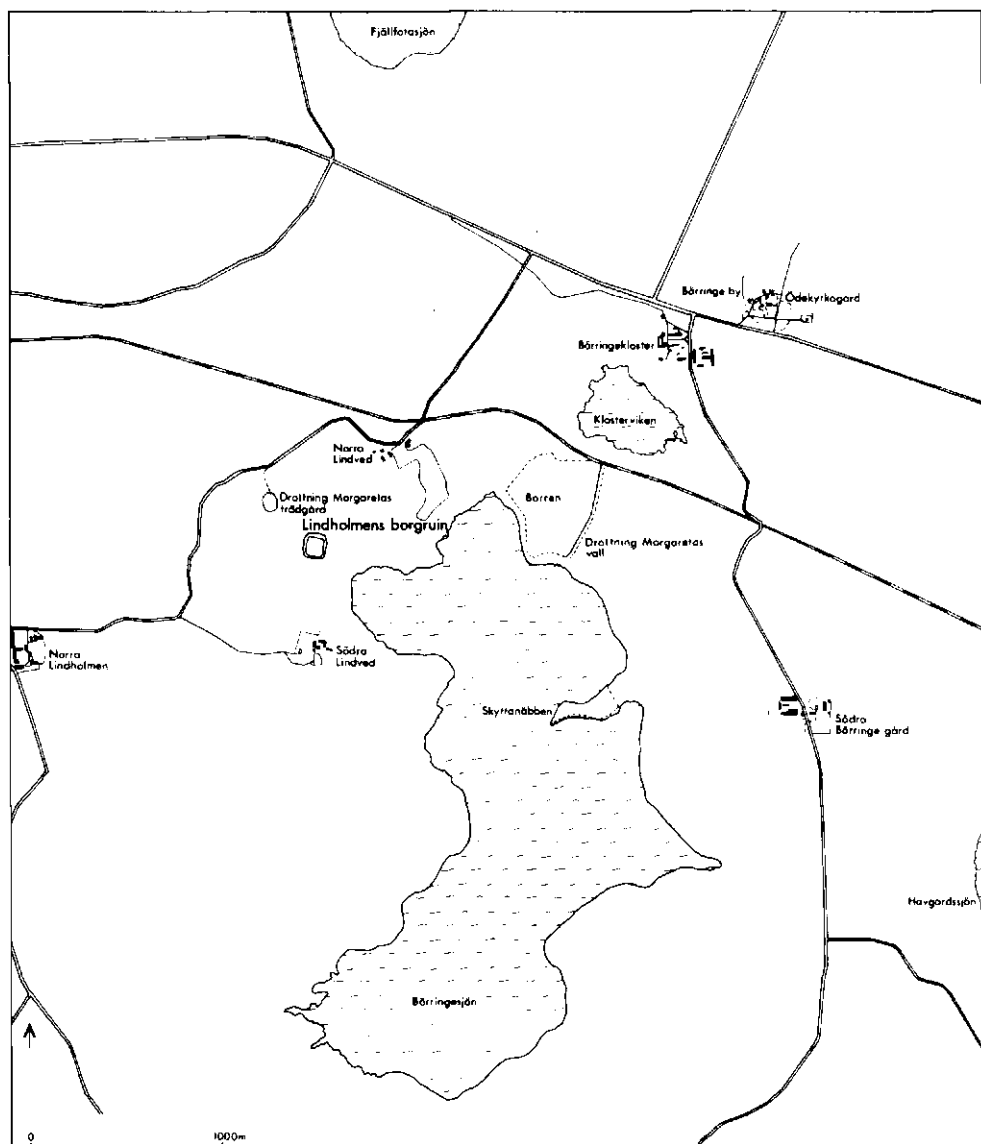

Fig. 1. Området kring Lindholmens borgruin. (Ur Mogren & Wienberg 1995.)

De äldsta skriftliga beläggen

Lindholmens borg nämns för första gången i bevarade skriftliga dokument på 1330-talet. Det var en tid då Danmark sedan drygt ett par decennier hade präglats av inre upplösning. Främst berodde den på att de danska kungarna Erik Menved (1286–1319) och hans bror

Kristofer II (1320–26 och 1329–32) hade fört en expansiv men misslyckad utrikespolitik, bl.a. med kostsamma erövringsförsök riktade mot nordtyska småfurstendömen och hamnstäder och, från kung Eriks sida, med krigståg till Sverige. På 1310-talet gjorde dessutom hertig Kristofer (den blivande Kristofer II)

Fig. 2. Lindholmens borgkulle sedd från »Drottning Margaretas trädgård». Inga lämningar av borgens murar är numera synliga ovan jord. I bakgrunden skymtar vi Börringesjöns vattenspegel. Staketet på det öppna fältet följer Segeå, som med två källflöden kringflyter borgkullen. Under medeltiden har detta terrängavsnitt haft karaktär av svårforcerad våtmark. (Foto: förf.)

uppror mot brodern. Som en följd av denna politik hotade den danska centralmaktens finanser att bryta samman. Missnöjet växte bland skilda grupper av befolkningen p.g.a. de nya och hårda skatter som påbjöds. Uppror och revolter spred sig över landet. Kung Kristofer måste i detta läge låna stora summor pengar. Som långgivare fungerade de holsteinska grevarna Gerhard III av Rendsburg och Johan III av Plön. De var kusiner (inbördes) och släkt med det danska kungahuset. Som säkerhet erhöill de stora delar av det danska riket i pant. I sina pantlän förfogade de över kungliga rättigheter, och de kunde därför insätta sina betrodda män på kronans borgar. På detta sätt kom bl.a. Skåne 1329 som pantlän i greve Johans besittning, och så var fallet när Kristofer II avled 1332.

I Skåne hade det snabbt uppstått missnöje med det hårdhänta holsteinska styret. Som

ledare för den skånska oppositionen framträdde den mäktige ärkebiskopen i Lund, Karl Eriksen (av släkten Galen; jag återkommer till den). Tillsammans med andra skånska prelater, stormän och representanter för städerna tog ärkebiskopen kontakt med den svenske kungen Magnus Eriksson, som i början av 1332 hyllades som Skånes kung – i övriga Danmark skulle man vara helt utan kung fram till 1340. Senare under året ryckte svenska trupper in i Skåne och stödde med framgång ett uppror mot holsteinarna. I november 1332 slöts fred mellan greve Johan å den ena sidan och kung Magnus, ärkebiskop Karl m.fl. å den andra sidan. Nu är vi framme vid tidpunkten för Lindholmens entré i det skriftliga källmaterialet.

Huvudinnehållet i den vidlyftiga fredstraktaten, skriven på latin och dagtecknad 4 nov. 1332, är att greve Johan till kung Magnus

överlämnar Skåne med Blekinge, Lister och Ven med alla kronans borgar i området samt med alla kungliga rättigheter som pant för den väldiga summan av 34 000 mark rent silver. För vissa av de kungliga borgarna hade parterna ingått detaljerade bestämmelser. Det gällde framför allt Helsingborg (senare benämnd Kärnan), som framstår som Skånes viktigaste riksfäste vid denna tid. Ett par bestämmelser gällde »*castrum Lindholm*», dvs. Lindholmens borg. Det framgår att en viss Eggert Brockdorf vid fredsslutet 1332 innehade Lindholmen. Han var holsteinsk riddare och en av greve Johans främsta representanter. Inom åtta dagar skulle herr Eggert överlämna borgen med torn och befästningsanläggningar till den skånske riddaren Jens Uffesen (Neb).

Detta är de äldsta uppgifterna om Lindholmen i bevarat skriftligt källmaterial. Vi kan utifrån dem dra den omedelbara slutsatsen att borgen måste vara äldre än 1332, och det arkeologiska materialet, både det som grävdes på 1930-talet och det som kommit fram under de senaste årens grävningar av medeltidsarkeologerna i Lund, ger inga indikationer på att borgen existerat före 1300. Vi får härigenom en första grov datering för borgens anläggning till *någon gång under 1300-talets tre första decennier*. Jag gör ett försök att närmare precisera tidpunkten.

Lindholmen framstår enligt traktaten 1332 som kronans näst efter Helsingborg främsta fäste i Skåne, och det står fullständigt klart att Jens Uffesen inte övertog borgen som privatperson utan som betrodd länsman till kung Magnus. (Vi kan därför lugnt påstå att Lindholmens borg ursprungligen *inte* har varit en privatborg, som senare övertagits av kungamakten.) Magnus Eriksson förde efter 1332 titeln »kung av (rikena) Sverige och Norge samt (landet) Skåne», och Jens Uffesen var alltså kungens borgherre och länsman till Lindholmen med de underliggande Oxie och

Skytts härader. Efter hand uppstod skarpa motsättningar mellan kungen och den självrådige herr Jens, som på ett kungligt rättarting i Helsingborg på hösten 1339 fick erkänna att han i flera avseenden förbrutit sig mot kungen. Han förband sig då att överlämna Lindholmen till en annan representant för kungen. Borgen uppges då, 1339, ha bestått av ett murat stentorn, som var omgivet av palissader och vallgravar. De bevarade lämningarna av borgen visar att den under senmedeltiden har byggts ut kraftigt i förhållande till den 1339 beskrivna anläggningen; till slut har borgen bestått av kärntorn, porttorn, hörntorn, salsbyggnad, en mycket kraftig ringmur, som stupade direkt i vallgraven, som utanför sig hade ännu ett vallgravssystem (se Fig. 3, 4 och 5). En synnerligen påkostad, välbefäst kunglig borg har alltså från 1300-talets början vuxit fram vid Börringesjöns västra strand. Det finns mot denna bakgrund anledning att upprepa frågorna: varför just då och varför just här?

Tidpunkten för anläggandet

Bakom lokaliseringen av de danska riksfästen som är något äldre än Lindholmen kan man ana en riksomfattande försvarsplanläggning riktad mot *yttre* fiender. Under 1100- och 1200-talen lokaliserades borgarna oftast till kusterna, där de behärskade betydande överfarter, bevakade riksgränser eller beskyddade viktiga marknader. I Danmark östansunds kan som exempel nämnas Helsingborg (från 1100-talet), Skanörs borg (från ca 1225) och Falsterbohus, där en något äldre borg ersattes med en ny anläggning på 1310-talet, dvs. på Erik Menveds tid. Falsterbohus var en ringmursborg som var klart mindre än Lindholmen i dess fullt utbyggda gestalt. På landborgen i Helsingborg ersattes en ringmursborg med kastal från 1100-talet av den ännu stående borgen, Kärnan, som började byggas på 1310-talet, även i detta fall alltså på Erik

Menveds tid. Samme kung lät också uppföra ett stort antal borgar i Jylland, som var utpräglade s.k. tvångsborgar, dvs. att de inte var riktade mot rikets yttre fiender utan främst avsedda att säkra den hotade kungamaktens kontroll över befolkningen efter ett omfattande bonde- och herremansuppror 1313.

Det är tydligt att det under denna tid av betydande inre och yttre politisk oro har funnits starka skäl för den danske kungen att manifesteras eller söka hävda sin maktposition genom att anlägga borgar. Enligt tidens sätt att se var byggandet av borgar, där man kunde hålla garnisoner av beväpnade soldater, det viktigaste medlet för att kontrollera ett område. I krigsföringen mot yttre och inre fiender fungerade borgarna med sina garnisoner och förråd som baser, och ett landområde ansågs intaget och besegrat först när dess borgar hade kapitulerat. Den som kunde avsätta nödvändiga resurser för att uppföra, bemanna och behärska de stenmurade borgarna var också herre över befolkningen. I det perspektivet är det betydligt mera rimligt att hänföra uppförandet av Lindholmen till Erik Menved än till Kristofer II. Kungamakten var nämligen vid Kristofers tillträde så försvagad att han inför kungavalet 1320 fick göra mycket långtgående utfästelser till stormännen; bl.a. måste han uttryckligen förbinda sig att förstöra ett antal kungliga borgar i Nordjylland.

Det framstår därför som rimligast att Lindholmens borg anlades på Erik Menveds initiativ. Det bör då ha skett efter sekelskiftet 1300, då kungen själv trädde fram som centralmaktens ledande gestalt, men före 1315, då borgbyggnadsperioden ebbade ut och kronans finanskris i stället ledde till att borgarna och slottslänen började pantsättas, vilket i Skåne skedde 1318. I likhet med Käman kan byggaktiviteten på Lindholmen ha satts igång i början av 1310-talet, och i så fall är det möjligt att erfarenheterna från upproret 1313 legat bakom kungens beslut. Ett försök att närmare

precisera starten för anläggandet av Lindholmens borg får stanna vid tidpunkten 1313–15. Detta hävdas i fullt medvetande om att fortsatta arkeologiska undersökningar kan leda till nya dateringar och därmed till nya förklaringar. Hittills talar inga arkeologiska data emot den här anförda tolkningen.

Placeringen av borgen

Som jag inledningsvis nämnde: Lindholmens lokalisering framstår i våra dagar som märkligt enslig för en strategiskt viktig militär stödjepunkt och »länsstyrelse», men även under medeltiden måste borgen ha legat klart perifert i förhållande till landskapets mera folkrika, centrala odlingsbygder och städer. Den faller helt klart utanför mönstret av riksfästen som bevakade gränser, överfarter eller marknader. Den mest troliga förklaringen till placeringen av borgen är därför att kungamakten har haft speciella behov att hävda sitt inflytande här i det sydvästska skånska backlandskapet, som i hög grad annars präglades av adelsgods och privatborgar, under denna tid tänkbara härdar för uppror.

I Lindholmens närhet fanns vid 1300-talets början bl.a. de betydande Markiegård (söder om Börringesjön), Turestorpsö (vid Havgårdssjön) och Näsbyholm (något längre åt öster). De var alla tre befästa adelshuvudgårdar eller privatborgar, som var knutna till den skånska adelssläkten *Galen*, som under 1200- och 1300-talen ekonomiskt och politiskt var dominerande i Skåne. Till släkten hörde flera ärkebiskopar och gälkare; de senare var innehavare av det högsta kungliga ämbetet i Skåne. Ca 12 km norr om Lindholmen fanns Hyby, centrum för ett adelsgods som i början av 1300-talet tillhörde Anders Andersen (Galen). Han framträdde 1307 som hertig Kristofers drots och avrättades av kung Erik 1315 för förräderi. Observera tidpunkten för avrättningen: 1315, som ligger precis vid den förmodade tidpunkten för anläggningen av

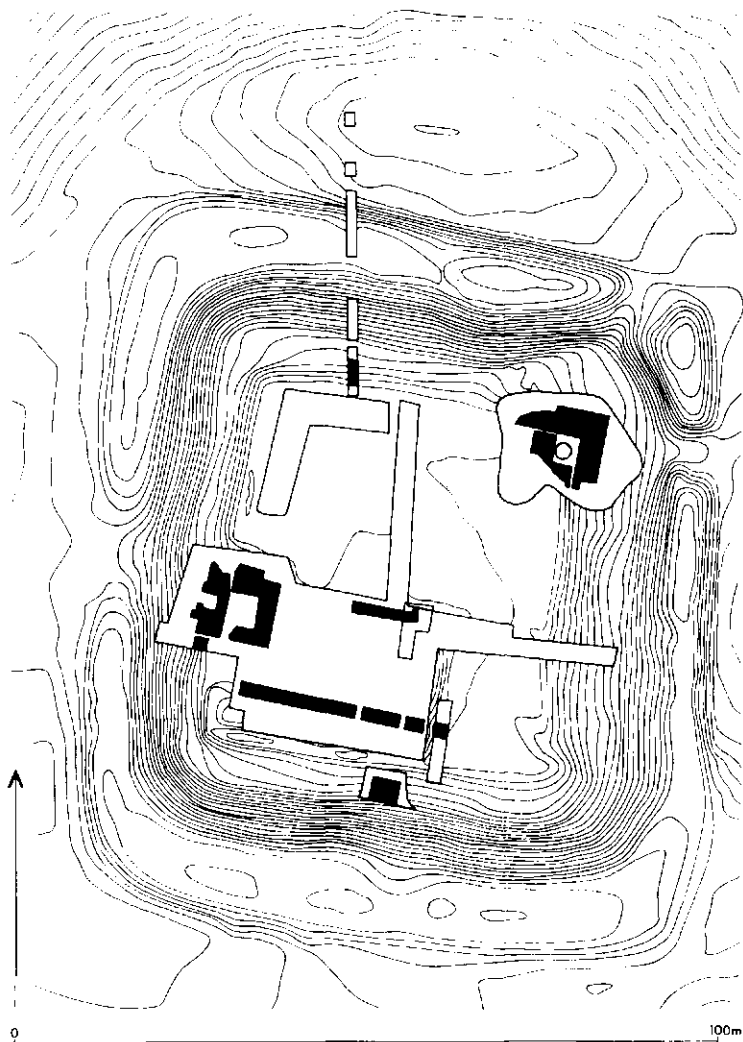

Fig. 3. På denna planritning av borgkullen syns samtliga undersökningsschakt från de arkeologiska undersökningar som ägt rum 1934–35 och 1993–94. Med svart markeras de framgrävda murpartierna. (Ur Mogren & Wienberg 1995.)

Lindholmen. Till samma släktkrets har även hört ärkebiskopen Karl Eriksen, som tidigare omtalats som en av de ledande i kontakterna med den svenske kungen 1332; bland övriga aktörer vid samma tillfälle fanns andra medlemmar av släkten Galen. I omgivningarna fanns även Börregeklöster, en kyrklig institution som var centrum för ett ansevärt gods-innehav, till vissa delar förvärvat genom för-

bindelser med släkten Galen. Före 1363 var Aggarp, beläget knappt 4 km väster om Lindholmen (se Fig. 6), ett väl samlat adels gods i den högdliga släkten Dues ägo, med huvudgård, by och vattenmölla.

Kronan kan antingen sedan tidigare ha ägt eller just för ändamålet att anlägga en borg ha förvärvat mark i Svedalabygden vid 1300-talets början; vilketdera framgår dock inte av

källorna. Avgörande för den mera precisa lokaliseringen av borgen har sedan varit det gynnsamma försvarstekniska läget på borgkullen i sankmarkerna vid Börringesjön och Segeås källflöden. Förutom behovet av en *kunglig maktmanifestation* i form av en tvångsborg i området har det varit nödvändigt att skapa ett *tidsenligt administrativt centrum* för den kungliga förvaltningen av och uppborren i södra Skåne. Det blev under senmedeltiden det s.k. *Lindholmens slottslän*.

Genom anläggandet av Lindholmens borg kom denna plats med dess omgivningar att under framför allt 1300-talet på ett unikt sätt beröras av den nordeuropeiska storpolitiken. Mest bekant är drottning Margaretas tid (1375–1412), men redan fadern Valdemar Atterdags regering (1340–75) var en dramatisk och betydelsefull period i borgens historia.

Lindholmen på Valdemar Atterdags tid

Det danska rikets upplösning ledde till att kungatronen blev vakant från Kristofer II:s död 1332 till 1340. Då framträdde Kristofers son Valdemar, senare känd med tillnamnet Atterdag, och lät sig hyllas som dansk kung. Han gjorde genast anspråk på Skåne och Blekinge, och det dröjde inte länge förrän fientligheter bröt ut mellan kung Valdemar och Magnus Eriksson. Fred slöts i Varberg senare under 1343, och där avträdde Skåne, Halland, Blekinge, Lister och Ven av Valdemar Atterdag till kung Magnus genom försäljning för 49 000 mark silver.

Efter en serie av politiska förvecklingar kom de båda kungarna vid slutet av 1350-talet åter i konflikt. Vid midsommartid 1360 drog Valdemar Atterdag över Öresund med en här av legotrupper. Snabbt kunde Skåne, Blekinge och södra Halland besättas. Endast vissa av slotten bjöd motstånd, men efter en längre belägring föll Helsingborg i Valdemar

Atterdags händer. Enligt den s.k. Sjöllandskrönikan belägrades även Lindholmen länge av kung Valdemar, och när borgen slutligen intogs skedde detta »delvis genom hotelser, delvis genom en stor summa penningar». Genom Lindholmens fall var utgången av fälttåget given: Skånelandskapen kunde återgå till den danska kronan.

Valdemar Atterdag fullföljde under sommaren 1361 sin framgångsrika expansionspolitik genom ett erövra Öland och Gotland med hansestaden Visby. Övriga hansestäder vid Östersjön reagerade kraftigt mot denna utveckling. De var angelägna om att maktbalans skulle råda i Norden samt att lag, ordning och fasta privilegier kunde upprätthållas vid Skånemarknaden, den viktiga internationella varumässa som hölls varje höst på Falsterbohalvön. Hansestäderna Lübeck, Hamburg, Rostock, Stralsund m.fl. slöt därför i september 1361 med Magnus Eriksson ett förbund riktat mot Valdemar Atterdag.

Om de förbundna vann Skåne från kung Valdemar skulle bl.a. borgarna i Helsingborg, Skanör och Falsterbo, liksom marknaderna i sistnämnda städer och i Malmö, överlämnas som pant till hansestäderna. I överenskomsten angavs uttryckligen att Lindholmen *inte* skulle ingå i panten. Hanseaternas intresse för den skånska kustregionen framgår tydligt av bestämmelserna, och samtidigt har alltså Magnus Eriksson för sin del försökt försäkra sig om ett viktigt skånskt fäste med tillhörande län (dvs. Lindholmen). Kung Magnus skånska politik misslyckades emellertid, och när han 1364 blev avsatt från Sveriges tron hyllades Albrekt d.y. av Mecklenburg som svensk kung. Tillsammans med ett antal nordtyska furstar och över 80 hansestäder bildade kung Albrekt i sin tur ett förbund mot Valdemar Atterdag.

På våren 1368 landsteg de förbundna i Skåne med en här, samtidigt som kung Albrekt drog in i landskapet norrifrån med svenska

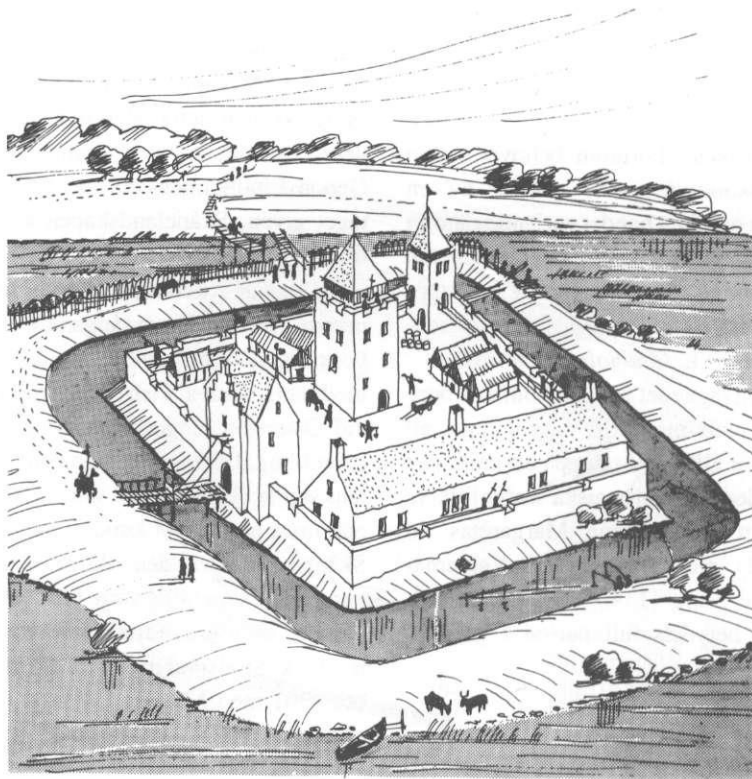

Fig. 4. Rekonstruktionsteckning av Evald Gustafsson från 1974. Enligt de arkeologiska undersökningarna var ringmuren ca 3,5 m bred och sannolikt 8–10 m hög, och borgen bör därmed ha framstått som mera svårintaglig än vad denna teckning antyder.

trupper. Framgångarna blev stora för de förbundna, och Valdemar Atterdag lämnade sitt rike för att uppbåda stöd från skilda håll i Europa. Under tiden föll flera av de kungliga borgarna i angräparnas händer. Skanör och Falsterbo erövrades relativt snart, och kung Albrekt residerade under sommaren och hösten 1368 på Falsterbohus. Han använde sig då av titeln »herre till landet Skåne». Helsingborg höll stånd ända till sommaren 1369.

Det var självklart att även Lindholmens borg med omgivningarna skulle drabbas av detta krig. Källornas vittnesbörd är knapphändiga, men vi kan peka på två tillfällen då militära aktiviteter har ägt rum vid Lindholmen. I

månadsskiftet juli–augusti 1368 utställde Albrekt av Mecklenburg ett par brev från sitt läger vid Aggarps kyrka i Skåne (det står uttryckligen: »*in castris nostris apud ecclesiam Aggatorp in Scania*»). Denna kyrka, som blev nerlagd kring 1540, låg strax väster om Lindholmens borg. Härifrån har alltså kung Albrekt tidvis personligen lett belägringen av borgen. Den har uppenbarligen inte nått fram till en avgörande stormning.

Sedan Helsingborg kapitulerat för en styrka på 1100 man avtågade nämligen den hanseatiske hären i augusti 1369 för att på nytt försöka erövra Lindholmen. Även denna gång låg kung Albrekt själv, enligt ett hanseatiskt

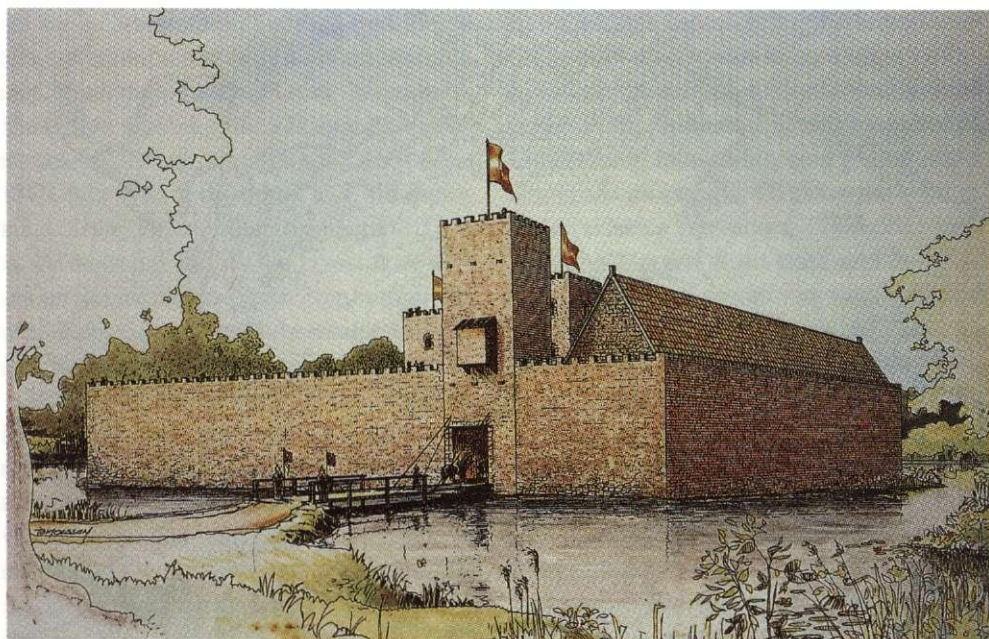

Fig. 5. Lindholmens borg på drottning Margaretas tid. Teckning av Tom Olsson 1995 baserad på en rekonstruktion av medeltidsarkeologen Pia Wallin.

vittnesbörd, framför Lindholmen (*»he licht vor dem Lintholmen»*). Han befann sig dock i stora svårigheter, behövde mera proviant och flera män samt klagade över att inte riktigt veta vem som var vän eller fiende. Ännu en gång lyckades borgens besättning, som stod under befäl av kung Valdemars slottshövitsman Peder Nielsen Jernskæg, hålla stand mot den belägrande styrkan. (Det är en historisk ironi att Albrekt på detta sätt 1368–69 bokstavligen kämpade med alla resurser för att ta sig till borgholmen på Lindholmen. Som många vet och som jag snart kommer in på blev han 20 år senare över hövan bönhörd.) I november 1369 uppnådde de stridande parterna en överenskommelse, som kunde stadfästas genom fredsfördraget i Stralsund 1370.

Det kungatrogna Danmark hade lidit ett klart men knappast förödande militärt nederlag i detta s.k. hansakrig 1368–69, men för framtiden speciellt viktigt blev bestämmelsen

i Stralsundsfreden 1370 att kung Valdemar tillerkändes formell överhöghet över Skåne, vilket gick tvärt emot Albrekt av Mecklenburgs ambitioner. Hanseaterna fick enligt en annan bestämmelse för en tid av 15 år överta Helsingborg, Skanör, Falsterbo och Malmö med underliggande härader. Därigenom säkrade de frihet för Öresundssjöfarten och betryggande garantier för handeln på Skåne-marknaden. Lindholmens borg kvarstod under den danska kronan. Borgen omtalas i fredsverkandena med en befälhavare som lydte under kung Valdemar, den tidigare nämnde Peder Nielsen Jernskæg. Det bekräftar att borgen aldrig föll i angräparnas händer under krigets slutskede trots de massiva truppinsatserna från kung Albrekt och hansestäderna.

De belägrande styrkornas svårigheter har sannolikt bl.a. berott på att Valdemar Atterdag under 1360-talet låtit bygga ut eller för-

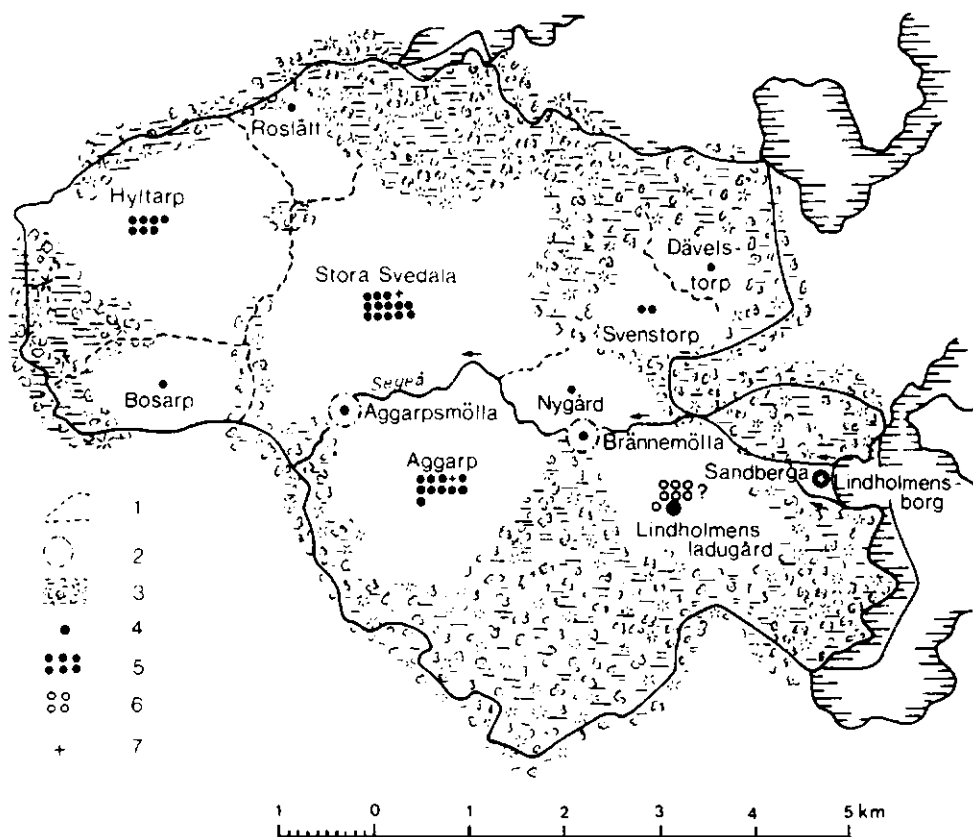

Fig 6. Lindholms birk låg som ett avskilt rättsområde, utanför häradsindelningen, och som en speciell kärndomän till borgen. Birket bestod under senmedeltiden av två hela socknar, de här avbildade Svedala och Aggarp, jämte ett tiotal gårdar i Skytts härad. Kartan är en rekonstruktion av bebyggelse- och landskapsbild vid slutet av medeltiden. 1. Äldsta kända gräns. 2. Rekonstruerad gräns. 3. Skogs-, ängs- eller betesmark utanför inägomarken. 4. Gård. 5. By. 6. Förmodat läge för Sandberga by. 7. Medeltidskyrka. (Efter Skansjö 1981.)

stärka Lindholmen. Det är väl känt hur kungen från 1340, efter hand som han återvann det danska riket med dess borgar, lät modernisera och förstärka ett antal befintliga riksfästen med kraftiga ringmurar. Kungens direkta intresse för Lindholmen avspeglar sig i att han 1363 till kronan förvärvade det tidigare nämnda adelsgodset i Aggarp. Det kom att föras till den kärndomän av krongods direkt under borgen som under senmedeltiden kallades *Lindholms birk*.

Efter freden i Stralsund 1370 förfogade alltså den danska kungamakten över endast

ett betydande fäste i södra och västra Skåne, Lindholms borg. Så var ännu fallet när Margareta Valdemarsdotter övertog den högsta politiska makten i riket efter faderns död 1375.

Drottning Margareta och Lindholmen

Perioden 1375–87

Vid Valdemar Atterdags död 1375 var Albrekt av Mecklenburg kung i Sverige, och Håkan Magnusson, son till den avsatte svenske kungen Magnus Eriksson, var inne-

havare av Norges tron. Som led i ett försök till samverkan mellan de tre nordiska länderna mot hanseaterna hade Håkan Magnusson 1363 ingått äktenskap med Margareta Valdemarsdotter. Deras femåriga son Olof valdes 1376, året efter morfaderns död, till dansk kung. Sedan Håkan Magnusson avlidit 1380 kunde den minderårige Olof i kraft av de norska arvrikesbestämmelserna även bestiga tronen i Norge. Som förmyndare ledde modern styrelsen av de båda länderna.

En del skånska stormän motsatte sig dock i tysthet valet av Olof till dansk kung. I spetsen för dessa stod Tuve Galen (av den kända släkten), som innehade borgen Turestorpsö vid Havgårdssjön och som var gälkare. De stödde i stället kung Albrekts kandidat, en mecklenburgsk hertig, och lovade i hemliga överenskommelser 1377–78 att träda i Albrekts tjänst. Kung Albrekt umgicks fortfarande med planer på att åter bli herre till Skåne. När hans trupper 1381 ånyo stod i begrepp att falla in i landskapet (senast det begav sig var ju i samband med hansekriget 1368–69) begav sig en skånsk delegation under ledning av ärkebiskopen Magnus Nielsen och gälkaren Tuve Galen till Sverige. Vid ett möte i Skänninge med det svenska rådet lyckades delegationen sluta en separatfred, som skulle bestå i ett år och som därefter kunde sägas upp med tre månaders varsel. Vid en sådan uppsägning skulle skåningarna sända bud till Kalmar slott, medan motsvarande bud för Sveriges del skulle gå till Lindholmen och Turestorpsö. Denna bestämmelse antyder var det politiska centrum vid denna tid fanns i Skåne. Enligt Stralsundsfredens bestämmelser (från 1370) var ju fortfarande borgar och städer vid Skånes västkust i hanseaternas händer.

Utbytet av den skånska Öresundsregionen visade sig dock för hanseaterna bli betydligt mindre än vad man räknade med när freden slöts 1370. Orsaken till detta var framför allt

en omfattande kaperi- och sjöröververksamhet som då utvecklades kring Skånes kuster. Flera ledande skånska adelsmän deltog aktivt i sjöröveriet, däribland slottshövitsmannen på Lindholmen, Jakob Mus, som på 1380-talet upprepade gånger slog till mot tyska köpmän i de skånska farvatten. Sannolikt gav drottning Margareta sitt tysta stöd åt denna verksamhet, som gav en viss trumf på hand gentemot hanseaterna. Även den skånska separatfreden med Sverige medförde politiska fördelar för drottningen, men det låg en fara i tendenserna till skånsk separatism och i anknytningen till Sverige, särskilt som Tuve Galen kunde misstänkas för konspirationer med mecklenburgarna. År 1382 lät drottning Margareta belägra och erövra herr Tuves borg Turestorpsö, som hon övertog. Genom denna aktion sattes en viktig högadlig privatborg ur spel, och Tuve Galen fick frånträda sitt ämbete som gälkare, och det ämbetet lämnade Margareta i fortsättningen med avsikt obesatt.

År 1385 återgick de västskånska städerna och borgarna från hanseaterna till den danska kronan i enlighet med fredsbestämmelserna i Stralsund. Samma år uppnådde Olof kunglig myndighetsålder (15 år), men han avled redan sommaren 1387, sedan han plötsligt insjuknat under en vistelse på Falsterbohus. Genast inträdde Margareta som regent i Danmark, och strax därpå även i Norge. Hon antog titeln »fullmäktig fru och rätt husbonde» och framstod i detta läge som obestridd härskarinna i de båda rikena. Under den närmast följande tiden kunde hon så förbereda sin politik gentemot Sverige för att bringa sina yttersta politiska planer på *en nordisk trestatsunion* mot ett avgörande. I detta storpolitiska sammanhang kom Lindholmens borg att spela en uppmärksam roll.

Kung Albrekts fångenskap på Lindholmen

I vissa inflytelserika svenska stormannakretsar hade man sedan en tid förberett ett uppror

mot kung Albrekts regim, och förhandlingar inleddes med drottning Margareta, som självklart gav saken sitt aktiva stöd. En dansk här ryckte in i Sverige, och i februari 1389 föll avgörandet i slaget vid Åsle i närheten av Falköping. Kung Albrekts trupper blev i grunden besegrade, och kungen själv och hans minderårige son hertig Erik återfanns efter slaget bland skaran av tillfångatagna. Deras fångenskap skulle vara i närmare sju år, och under större delen av den tiden har Lindholmens borg fungerat som det kungliga fängelset. – Nu nådde alltså Albrekt äntligen ända fram, 20 år försent dock, och i ett synnerligen förnedrande sammanhang.

Drottning Margareta erkändes nu som regent även i Sverige, och de tre nordiska rikena kom på så sätt att stå under gemensam styrelse. Under de år som kung Albrekt och hans son var fångar på Lindholmen stod Skåne i centrum för en livlig politisk aktivitet, och förhandlingar om fångarna fördes vid skilda möten. Drottningen försökte på allt sätt utnyttja situationen, i första hand för att komma i besittning av Stockholm, som ännu hölls av mecklenburgarna. Därutöver var hennes avsikt att utverka att kung Albrekt avsåg sig alla anspråk på Sveriges tron. Som ett motdrag för att framtvunga frigivning av de kungliga fångarna organiserade den mecklenburgska adeln ett omfattande sjöröveri i Östersjöns farvatten. Bl.a. drabbades verksamheten vid Skånemarknaden och därmed de hansestäder, t.ex. det mäktiga Lübeck, som låg utanför mecklenburgskt område. År 1393 var läget så allvarligt att hanseaterna beslutade att helt inställa handeln på Skånemarknaden. I den situationen verkade man aktivt för en överenskommelse mellan parterna. Förlikningsmöten med hanseaterna som medlare ägde rum både i Falsterbo 1393 och i Helsingborg året därpå, men ingen definitiv uppgörelse nåddes. I maj 1395 samlades man i Falsterbo för att återuppta förhandlingarna. Det be-

Fig. 7. Efter segern vid Åsle 1389 höll drottning Margareta kung Albrekt i fångsligt förvar på Lindholmen fram till 1395. På denna 1500-talsakvarell med dess tydliga värdeperspektiv höjer sig den triumferande drottningen över Albrekt av Mecklenburg, som klädd i narråpa och med tappad kungakrona tigger om nåd. (Ur Hack Ulfstand, *Icones regium Daniae*, Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.)

dömdes snart som nödvändigt att kung Albrekt själv deltog. Mötet flyttades då till Lindholmen.

Lindholmsmötet 1395

Under 16 försommandagar 1395 pågick ett nordeuropeiskt politiskt toppmöte med förhandlingar på borgholmen vid Börringesjön. I sin egenskap av regent i de tre nordiska monarkierna hade drottning Margareta här vid sin sida representanter för tre riksråd. Däri ingick ett antal uppsatta prelater med Nordens ärkebiskopar i spetsen, liksom ett större följe

av riddare och väpnare. Hanseförbundet, tidens verkliga ekonomiska stormakt vid Östersjön, företrädde vid mötet bl.a. av borgmästare och rådmän från Lübeck, Stralsund och Danzig. Vid kung Albrekts sida framträdde en mecklenburgsk delegation under ledning av hertig Johan av Mecklenburg. Slottsbyggnaderna på borgkullen räckte inte till för den digra församlingen av delegater med stora följen. Bl.a. fick hansestädernas representanter bo i tält på fälten framför borgen under hela mötet.

Den 17 juni 1395 kunde fred slutas, och de inblandade parterna utväxlade fredstraktater, som utarbetats och daterats på Lindholmen. Fredsbestämmelserna hade i stor utsträckning utformats enligt hansestädernas förslag. Sålunda övertog sju hansestäder på tre år för-

valtningen av Stockholm från kung Albrekts anhängare. Städerna gick också i borgen för kung Albrekt, som skulle frisläppas på tre år. Drottning Margaretas villkor för att släppa kungen och hålla freden var bl.a. att mecklenburgarna antingen skulle betala en närmast orimligt hög lösensumma på 60 000 lybska mark eller också överlämna Stockholm. Den faktiska innebörden av detta var att drottningen skulle komma i besittning av Stockholm efter tre år. I enlighet med Lindholmsuppgörelsen övertog hanseaterna Stockholm i september 1395. Samtidigt fick kung Albrekt och sonen Erik lämna sin långvariga tillvaro i fångenskap på Lindholmen. De fördes till Helsingborg, där de utlämnades till företrädare för hansestäderna.

När Albrekt av Mecklenburg vid det till-

Fig. 8. Denna traktat på pergament, daterad Lindholmen 17 juni 1395, tillhör kvarlevorna från Lindholmsmötet. Utfärdare var den mecklenburgska delegationen, som härigenom godtog villkoren för kung Albrekts frigivande, och mottagare var drottning Margareta såsom ledare för den nordiska delegationen. Av vidhängda sigill är 88 bevarade. (Foto av originalet i Rigsarkivet i Köpenhamn.)

fället lämnade den skånska kusten bakom sig hade han återvunnit den personliga friheten för sig och sin son, men han skulle aldrig återfå sitt inflytande över nordisk rikspolitik.

Lindholmsmötets storpolitiska betydelse framstår än klarare i ljuset av vad som hände på det s.k. unionsmötet i Kalmar två år senare. Mötet på Lindholmen var nämligen det första stora möte då *representanter för de tre nordiska rikena framträdde tillsammans*, grupperade efter rang och inte efter nationalitet. Som drottningens män beseglade de dokument som avsåg att reglera de betydelsefulla politiska relationerna mellan å ena sidan Norden, å andra sidan tyska furstar eller hansestäder. En huvudtanke bakom drottning Margaretas unionsverk, som har gått till historien under benämningen Kalmarunionen, var just att motverka det tryck från städer och furstar i Nordtyskland som tidigare visat sig ödesdigert för ett splittrat Norden. I det avseendet pekar alltså Lindholmsmötet framåt. De nordiska representanterna från Lindholmsmötet godkände också drottning Margaretas lösning på de tre ländernas tronföljdsproblem. De var nämligen med om att hylla drottningens systerdotter Erik av Pommern, när han i Kalmar kröntes till kung över de tre nordiska rikena. Det skedde i juni 1397, ganska precis två år efter Lindholmsmötet.

Traditionsbildningen kring Margareta-gestalten

Lindholmens direkta roll i den europeiska storpolitiken var efter toppmötet 1395 slutspelad, och utrymmet medger inte att jag går in på andra aspekter av borgen, som var i funktion ända fram till ca 1540. Men som en ytterligare dimension av det händelserika 1300-talet skall jag helt kort beröra hur denna period har avsatt spår i traditionsbildning och historiemedvetande.

Minnena från »Margareta-tiden» har på

olika sätt levat kvar i trakten kring Lindholmen. De har bl.a. anknytits till en mängd vitt skilda förhistoriska och historiska företeelser i området. Vi möter t.ex. benämningen »Drottning Margaretas vall» på en drygt kilometerlång jordvall belägen på den halvö i nordöstra delen av Börringesjön som i modern tid gjorts landfast i väster (se Fig. 1). Val-len kallas även Borren eller Borravallen, och dess funktioner och datering är omdiskuterade och egentligen okända. Den kan möjligen vara en försvarsvall i en stor fornborg, en fornlämnings typ som vanligen hänförs till järnåldern. Strax nordväst om Lindholmens borgkulle finns den s.k. »Drottning Margaretas trädgård». I anslutning till den nedlagda kyrkogården i Aggarp finns en »Drottning Margaretas hästhållarplats», vilket anknyter direkt till den lokala sägenflora som är en annan typ av minnen från denna tid.

Enligt en variant av en av de mest kända sägnerna red drottning Margareta en söndag med sitt följe från Lindholmen till Aggarp, där hon skulle bevista mässan. Inne i byn rusade hundar mot sällskapet, och drottningens häst blev skrämmd och ryttarinnan föll av. I stor vrede befallde hon då att Aggarps by skulle brännas och att församlingen skulle riva Aggarps kyrka och flytta den till Stora Svedala by. Det intressanta med sägnen är att den anspelar på faktiska historiska händelser, som här avses få en förklaring. Det kan nämligen historiskt beläggas att det i Svedalabygden verkligen *har* nedlagts en kyrka och en by och att detta faktiskt har skett på kunglig befallning. Dessa fenomen kan dock *inte* ha något med drottning Margareta att göra, eftersom kyrkan, nämligen den i Aggarp, nedlades i samband med reformationen på 1530-talet och byn, som inte var Aggarp utan Sandberga, avhystes på Kristian IV:s befallning 1605 för att den låg i vägen för Lindholmens ladugårds expansionsmöjligheter. Exemplet belyser hur den lokala traditionen anakronistiskt ankny-

ter vitt skilda, uppmärksammade händelser i en bygd till en enstaka historiskt ryktbar gestalt och en epok. Och det är egentligen ganska självklart att man i Svedalabygden har fastnat för den unika period i traktens historia då Lindholmens borg hade sin storhetstid.

Referenser

För utförlig dokumentation hänvisas till följande arbeten:

- M. Mogren & J. Wienberg (red.), *Lindholmen. Medeltida riksborg i Skåne*. Lund Studies in Medieval Archaeology 17, Lund 1995.
- S. Skansjö, »Svedalabygden från tidig medeltid till dansktidens slut», i K. Karlsson m.fl. (red.), *Svedala genom tiderna*. Svedala 1981.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR).

Brev och manus till redaktionen adresseras till redaktören, arkivarie Bengt Danielson, Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 1995, 100 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos skattemästaren, arkivarie Göran Larsson, Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, ordf., landsarkivarie Anna-Christina Ulfspärre, Lund, v.ordf., arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, sekr., arkivarie Anders Persson, S. Sandby, v.sekr., arkivarie Göran Larsson, Lund, skattemästare, samt professor Hans Andersson, Lund, professor Björn Berglund, Lund, arkivarie Bengt Danielson, Lund, docent Siegrun Fernlund, Asmundtorp, högskolelektor Gert Jeppsson, Lund, docent Hjärdis Kristenson, Lund, professor Lars Larsson, V. Nöbbelöv, docent Nils Lewan, Lund, länsmuseumschef Monika Minnhagen-Alvsten, Kristianstad, länsmuseumschef Bengt-Arne Person, Varberg, länsantikvarie Björn Petersen, Halmstad, docent Anders Salomonsson, Lund, docent Sten Skansjö, Lund, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, professor Sven Tägil, Lund. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Göteborg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

TORKEL ERIKSSON Erik Menveds kärnan

I

STEN SKANSJÖ Lindholmens borg – ett skånskt riksfäste
i 1300-talets politiska spel

17

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-run – i runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm.